

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА, ІСТОРІОГРАФІЇ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ
ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**на тему «Мемуари учасниць українського національного Руху Опору як
історичні джерела»**

Виконала: магістрантка 2 курсу, групи 8.0329-і-з,
спеціальності 032 історія та археологія
Товкач Анастасія Олександрівна

Керівник: доцент кафедри джерелознавства,
історіографії та спеціальних історичних дисциплін,
доцент, к. і. н.

_____ Білівненко С. М.

Рецензент доцент кафедри джерелознавства,
історіографії та спеціальних історичних дисциплін,
к.і.н.

_____ Кривко І. М.

Запоріжжя
2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Історичний факультет
Кафедра джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін
Рівень вищої освіти: другий (магістерський)
Спеціальність: 032 Історія та археологія
Освітня програма: історія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри джерелознавства,
історіографії та спеціальних історичних
дисциплін
Головко Ю.І.
« _____ » _____ 2020 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА СТУДЕНТЦІ**

Товкач Анастасії Олександрівні

1. Тема роботи: Мемуари учасниць українського національного Руху Опору як історичні джерела
керівник роботи: к.і.н., доцент Білівненко С.М.
затверджені наказом ЗНУ від «10» березня 2020 року № 411-с
2. Строк подання студентом роботи: 30 листопада 2020 року
3. Вихідні дані до роботи: Гавришко М. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА у 1940-1950-х років. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства (українська). Київ. С. 123—141. Кісь О: Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західно-українських землях у 1940—1950-х роках. Народознавчі Зошити. 2013. № 4. С. 591-599. Савчин М. Тисячами доріг. Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни. К. Смолоскип., 2017. С.539.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): проаналізувати літературу та джерела з теми дослідження, визначити методологічну базу дослідження; охарактеризувати жіночі мемуари доби ОУН та УПА; дати аналіз споминам присвяченим 1929-1953 років.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): немає.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняла
Розділ 1	Білівненко С.М.	30.04.2020	30.04.2020
Розділ 2	Білівненко С.М.	01.09.2020	01.09.2020
Розділ 3	Білівненко С.М.	01.10.2020	01.10.2020

7. Дата видачі завдання: 10 березня 2020 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ. Вивчення проблеми, опрацювання джерел та публікацій	квітень, 2020 р.	<i>виконано</i>
2.	Написання першого розділу	травень 2020 р.	<i>виконано</i>
3.	Написання другого розділу	вересень 2020 р.	<i>виконано</i>
4.	Написання третього розділу	жовтень 2020 р.	<i>виконано</i>
5.	Написання висновків, комп'ютерний набір роботи	листопад 2020 р.	<i>виконано</i>

Студент _____ А.О. Товкач

Керівник роботи _____ С.М. Білівненко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ С.С. Черкасов

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра «Мемуари учасниць українського національного Руху Опору як історичні джерела» містить 94 сторінок. Для проведення дослідження опрацьовано 77 наукових джерел.

Мета роботи: висвітлення особливостей зображення історичних подій в жіночих мемуарах та споминах доби Руху Опору.

У ході написання роботи виконано такі завдання:

- проаналізовано погляди історіографів на жанрові особливості жіночих мемуарів за викладом історизму;
- досліджено функцію гендерних мемуарів в історичній свідомості;
- проаналізовано структуру мемуарів, їх хронологію та просторовість, щодо історичного періоду;
- розкрито особливості інформативної вартості учасниць підпілля;
- проаналізовано біографічні сюжети у спогадах;
- розкрито окремі проблеми визвольного руху в період Другої світової війни та післявоєнний час, відображені в мемуарах;
- узагальнено суть дослідження.

Об'єкт дослідження: жіночі мемуари (спогади) про український національний рух в період Другої світової війни та післявоєнний час.

Предмет дослідження: джерелознавчі особливості мемуарів і відображення у них проблем українського національного руху.

Наукова новизна роботи: осмислення та аналіз цілісного комплексу жіночих мемуарів та споминів доби Руху Опору, який раніше був не досліджуваним. В роботі повніше та глибше проаналізовано особливості жіночих життєписів в гендерних студіях з позицій історизму.

Сфера застосування: одержані результати можуть бути використані в подальшій розробці історіографічних проблем з обраної теми, при читанні спецкурсів доби національно-визвольного руху; при написанні дипломних та курсових робіт, а також у факультативних курсах, присвячених ОУН та

УПА. Матеріали дослідження можуть бути залучені для підготовки лекційних та спеціальних курсів, присвячених проблемам історичного джерелознавства.

Ключові слова: рух опору, жіночі мемуари, історична фемінологія, Українська повстанська армія, підпілля.

ABSTRACT

Qualifications Master's Work «Memoirs of members of the Ukrainian National Resistance Movement as historical sources» contains 94 items. 77 academic sources were processed for master's qualification work.

The purpose of the work: highlighting the peculiarities of depicting historical events in women's memoirs and memoirs of the Resistance Movement.

During the research, **the following tasks were performed:**

- the views of historiographers on the genre features of women's memoirs on the presentation of historicism are analyzed;
- the function of gender memoirs in the historical consciousness is studied;
- analyzed the structure of memoirs, their chronology and spatial, in relation to the historical period;
- features of informative value of underground participants are revealed; biographical plots in memoirs are analyzed;
- revealed some problems of the liberation movement during the Second World War and the postwar period, reflected in the memoirs;
- the essence of the research is generalized.

Object of research: women's memoirs (memories) about the Ukrainian national movement during the Second World War and the postwar period.

Subject of research: source studies of memoirs and their reflection of the problems of the Ukrainian national movement.

Scientific novelty of the work: comprehension and analysis of a holistic complex of women's memoirs and memoirs of the Resistance Movement era, which was previously unexplored. The paper more fully and deeply analyzes the features of women's biographies in gender studies from the standpoint of historicism.

Scope: the obtained results can be used in the further development of historiographical problems on the chosen topic, when reading special courses of the era of the national liberation movement; when writing diploma and term papers, as well as in optional courses dedicated to the OUN and UPA.

Research materials can be used to prepare lectures and special courses on the problems of historical source studies.

Keywords: RESISTANCE MOVEMENT, WOMEN'S MEMOIRS, HISTORICAL FEMINOLOGY, UPA, UNDERGROUND.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ МЕМУАРНИХ ДЖЕРЕЛ В ІСТОРИЧНІЙ ФЕМІНОЛОГІЇ	14
Розділ 2. МЕМУАРИ УЧАСНИЦЬ РУХУ ОПОРУ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО	30
2.1. Відображення жіночого світу в історичних джерелах присвячених Руху Опору	35
2.2. Перші кроки до створення Української держави у спогадах учасниць УПА	46
2.3 Внески та втрати жінок-підпільниць у національній боротьбі	56
Розділ 3. ВПЛИВ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ НА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ МЕМУАРИСТИКИ	61
3.1. Характеристика спогадів дружин учасників лав ОУН та УПА	62
3.2. Національна заангажованість в гендерних інтересах 1940-1950х років	77
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	86

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Термін «мемуаристика» упродовж останніх двох століть викликає посилений інтерес у багатьох учених. Історія підпільної боротьби українського народу в озброєній гілці ОУН УПА є однією з актуальних тем в джерелознавстві. Жіночі мемуари являються комплексною гілкою дослідження цього періоду в історичній фемінології. Усе наполегливіше історичне джерелознавство розглядає жіночі мемуари як окрему підгрупу джерел, які найдоцільніше розкривають окремі моменти історії, очима очевидців та учасників певних історичних подій. Наукова література, присвячена розробці загальних і окремих теоретичних аспектів мемуарних досліджень, нараховує невелику кількість монографій, розвідок, статей.

До питання про особливості жіночої мемуаристики як історичного джерела звертались з власними методологічними підходами В.Голубцова, Л.Деревина, С.Дмитрієва, В. Кузь, Н. Любовець, Г. Маслюченко. Характеристику діяльності жіноцтва наряду з побутивізмом в лавах підпілля окремо досліджували М. Гавришко, О. Кісь, В. Мандрик, Ю. Томіліна. На сучасному етапі розвитку джерелознавства, тематика національно-визвольної боротьби за період Другої світової війни залишається центральною серед постпозицій інших тем. Дослідження в гендерних студіях малого комплексу жіночих споминів та мемуарів є актуальним і не вичерпує себе на сучасний стан історіографії. Жіночі мемуари, перебуваючи довгий час поза оком дослідників, дають можливість вивчити та дослідити суспільну свідомість, колективну пам'ять підпільців, їх воєнні повстання та побут всередині структурного виміру життя, серед бункерів, криївок та конспіративних методів отримання й передачі важливої інформації.

Мета дослідження: висвітлення особливостей зображення історичних подій в жіночих мемуарах та споминах доби Руху Опору.

Завдання магістерської роботи:

- проаналізувати погляди історіографів на жанрові особливості жіночих мемуарів за викладом історизму;
- дослідити функцію гендерних мемуарів в історичній свідомості;
- проаналізувати структуру мемуарів, їх хронологію та просторовість, щодо історичного періоду;
- розкрити особливості інформативної вартості учасниць підпілля;
- проаналізувати біографічні сюжети у спогадах;
- розкрити окремі проблеми визвольного руху в період Другої світової війни та післявоєнний час, відображені в мемуарах;
- узагальнити суть дослідження.

Об’єктом дослідження є жіночі мемуари (спогади) про український національний рух в період Другої світової війни та післявоєнний час.

Предмет дослідження: джерелознавчі особливості мемуарів і відображення у них проблем українського національного руху.

Методи дослідження. В основу роботи покладено принципи історизму, об’єктивності, науковості, комплексності та системності. Використано такі наукові методи як аналіз, синтез, індукція, дедукція, динамічний, статичний, описування. Використовувалися методологічні засади історичного джерелознавства: текстологічного аналізу; історичної критики. По відношенню до мемуарних творів застосовувалися методи: евристичний, аналізу та синтезу, а також типологізації та індивідуалізації. Шляхом джерелознавчого аналізу та синтезу проведена тематична диференціація у комплексі виявлених джерел, виділено провідні теми.

Наукова новизна роботи полягає в осмисленні та аналізі цілісного комплексу жіночих мемуарів та споминів доби Руху Опору, який раніше був не досліджуваним. В роботі повніше та глибше проаналізовано особливості жіночих життєписів в гендерних студіях з позицій історизму .

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані в подальшій розробці історіографічних проблем з обраної теми, при читанні спецкурсів доби національно-визвольного руху; при

написанні дипломних та курсових робіт, а також у факультативних курсах, присвячених ОУН та УПА. Матеріали дослідження можуть бути залучені для підготовки лекційних та спеціальних курсів, присвячених проблемам історичного джерелознавства.

Структура роботи зумовлена метою, завданнями та характером дослідження, в основу якого покладено проблемно-хронологічний принцип. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел (77 позицій). Обсяг роботи – 85 с., без списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг становить 94 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ МЕМУАРНИХ ДЖЕРЕЛ В ІСТОРИЧНІЙ ФЕМІНОЛОГІЇ

Сучасні дослідження історичних джерел не зупиняються на одноманітності історичних жанрів. Зараз на новітню арену історіографії виходить таке джерело як мемуари. Мемуаристика являє собою фрагментарні поступово угруповані систематичні записи учасника або очевидця подій минулого [50,с.67]. Жанр тісно пов'язаний з історичним поняттям «хронології», так як фіксація діяльності людини відбувалась з поставленням конкретного періоду та часу події.

Потреба в посиленні уваги та деталізації в розвитку культури, літератури, історії, духовного надбання країни сприяють наразі високому дослідженню різноматичних видів мемуарів та виведенню їх на новий рівень висвітлення історичних подій в тому чи іншому руслі. Підсилення фактажу на подіях світових війн, революцій, повстань, культурних та національних відроджень грають особливу роль в творенні сучасної історіографії та її відгалужень.

В українському джерелознавстві відсутні широкі та масові узагальнення, статті за дослідженням мемуаристики, але є окремі дослідники, які в тому чи іншому боці показують її роль в становленні окремих ланок історії та заповнень «білих плям». Основними етапами систематизації та дослідження методів вивчення таких жанрів та споріднених займались такі вчені, як І. Веріго, В. Іващенко, Г. Маслюченко. Завдяки піднесенню національних рухів в країнах, вчені виокремили пересічний період становлення мемуарів з позиції історії, так як раніше їх досліджували лише з боку літератури та мови:позиція жанру, ви користання специфічної лексикології. Отже,пересічним періодом становлення історичної мемуаристики являється середина XIX століття. Корпус історичних джерел змінювався поступово, цей рух розпочався ще з робіт країн Нового часу, які датовані 1540-1590 роками («SourcesofEnglishMedievalStory», «Presenthistory»), згодом праці поширились на територію Європи, а вже в 1660-

1760 роках з'явилась праця «Diaries, Autobiographies and Contemporary Histories», яка перекладалась та передавалась серед істориків. Інтерес науковців до мемуаристики зріс після видання відповідної статті у російському журналі «Современник», датованого 1885 роком. Автор П. Пекарський поставив проблемне питання в журналі про дослідження мемуарів, які на той період стали типовими в дослідженнях літераторів, публіцист наголосив на важливості їх дослідження та вкладанні в ланку історичних джерел.

Вперше мемуари було виокремлено в класифікацію історичних джерел науковцем К. Бестужевим-Рюїнім. Серед розгорнутої характеристики такого жанру він зазначив, що в мемуарах: «переважно викладаються події, в яких автор брав участь або які відомі йому від очевидців»[20,с.23].

М.Чечулін, спробував визначити внутрішній та зовнішній вплив мемуаристики, а також дослідити вплив авторського стилю на відображення історичних реалій: «...вивчення мемуарів і записок сучасників надає істотні послуги історикові і при теперішніх вимогах від історичних праць» [18,с.17]. Насправді ж, виходячи з його тези, розуміємо, що впливало також мислення з логікою людини: людина по-різному сприймає ті чи інші події, під впливом соціальних чинників виконує свою діяльність та за поспіхом емоцій описує їх. Опис повсякденного життя в мемуарах вже набирає іншого значення, якщо відображене вміщує неймовірні деталі та описані тези в логічному, послідовному плані.

В «Методології історії» (1973 – перевидання), знаходимо винесення мемуарів на етап не лише історичної історіографії, а на планку збереження національної духовної цінності. Таку тезу вивів М. Чечулін, який опрацював розповідачів історичних подій, їх психологічні особливості та роль в націотворенні. До окремої історичної дисципліни він додав мемуари, як один з предметів дослідження, наголошуючи на «важливій інтерпретації людського голосу в історії» [69,с.16]. За свідченнями Ф. Коні саме особливості уваги та пам'яті дають змогу розсудливо оцінити об'єктивну дійсність, яка проходить в той чи інший момент в «спогадах»[50,с.68]. Така актуальність набирає високого

методологічного розширення у сучасних науковців, знаючи тип уваги героя, очевидця, звертаючись до психосоматичних методів науковців, історикам відкривається змога розширити відомості, оцінити вплив історичних подій на очевидця та на суспільство.

В Україні посилення уваги на історичні типи джерел відбулося в 70-80 роках XIX століття. Такий початок був ознаменований національно-культурним відродженням, бо до цього науковці користувались готовими, окремими працями Ф. Коні, М. Чечуліна. Вітчизняного узагальнення не було, а через всеросійську цензуру, науковці уникали досліджень мемуарів українських очевидців тих чи інших подій. Пізніше в журналах того часу, наприклад, «Киевская старина», «Зоря», «Діло», почали опубліковувати статті з тем української мови, етнографії, літератури, народної творчості, традицій, обрядів та виписки з щоденників, мемуарів.

Український історик Лазаревський Олександр збирав численні мемуарні публікації про Уманського полковника Михайла Ханенка, наказного гетьмана у Юрія Хмельницького, зібрав фактографічні свідчення відомого Якова Маркевича та за власні кошти публікував їх записки разом з щоденниками у журналі «Киевская старина», засновником якого він і був. Саме цей науковець вперше поклав початок втілення та розгляду мемуарів в історичне джерело[34,с.72].

В світі з початком XX століття почали з'являтися різні відгалуження історій, які ширилися своїм об'ємом та тематикою. В 70-х роках цього століття, з'являється праця американської дослідниці Ніни Коч в якій вперше згадується назва «фемінологія» та «жіноча історія». Невід'ємним для дослідження жіночих мемуарів є ті факти, що традиційна історія ігнорувала або зводила до мінімуму коло історичних подій, учасниками яких були жінки, або їх внески у культуру та розвиток суспільства. Позиція історичної фемінології виникла під впливом резолюцій поглядів у типажах історичного ревізіонізму. Історичні концепції почали передивлятися та видозмінювати, додаючи чимало різноманітних сфер, додаткових мікрогалузей, мікроісторій. Історична фемінологія включає в себе

гендерні студії, які виникли з 1958 року, відносно недавно. Психоаналітики додали до цього факту те, що в положення студій входить соціальна приналежність до певної статі. Після таких виступів психоаналітиків, зокрема, Р. Столлера, гендерна історія почала активно досліджуватись в культурних дисциплінах. В 1969 році запропонували повне відгалуження фемінологічної студії, для дослідження проблем жінки в історії. Простежити еволюцію впливу жіноцтва, розвиток її статусу, вплив на соціум – основна мета гендерних студій, які є частиною історичної фемінології. Особливостями такої дисципліни є: 1) критика наук, які раніше не досліджували «проблеми жіноцтва», така особливість пов'язана з розвитком та піднесенням феміністичного руху та історії фемінізму; 2) вплив жіночих рухів на суспільство; 3) поширення історичних джерел, створених жіноцтвом, задля розкриття методологічних практик у розгляді подій базової історії.

В Україні гендерні студії розвинуті не так широко як на заході. Спричинене це явище попередніми віковими подіями, зокрема радянською владою. Укладався стереотип на базі того, що завжди домінуюча роль героя та захисника Батьківщини належала чоловікові, а жінка виконувала стандартизовану роль дружини, матері, оберегу родини. В дослідженні гендерних студій почали розрізняти, що є «істинністю» для жінки, яка її роль в історичному суспільстві та в якому середовищі формувалась психофізична форма їх свідомості в тій чи іншій епохі. Внаслідок заміни статевостереотипних пластів, жіночі мемуари почали широко досліджуватись наприкінці минулого століття. Жіноча історія сформувалась в методологічному ореолі завдяки устаткуванню мікроісторій в єдине ціле. Нашарування політичної історії, історії повсякденності, економічної історії, історії культури, зоріентувало предмет дослідження гендерних студій в проблему ролі жіноцтва у суспільстві. Реконструювати загальну картину історії в цілому, розвернути заангажований фактаж та розкрити історичні факти тієї чи іншої історичної події допомагають дослідження в гендерних студіях мемуарів, які записувало жіноцтво або передавало свої свідчення дослідникам. Важливою особливістю є

те, що накладання емоцій, світовідчуттів та тонкого душевного переживання, яке відрізняється від чоловічого, дає змогу оцінити картину переживаного найточніше та уявити масштаби, якими проходив історичний процес. Процес ототожнення жіночих мемуарів відбувається за основами історій ментальностей : дивлячись на те, який менталітет розвивався та під впливом яких культурних цінностей перебувала оповідачка. Історіографічний масив дослідження виділяє основні пласти дослідження завдяки оповідному нарративу жанрового твору та розгалуджень наукових схем історії (історична методологія, аналіз, синтезування інформації, біографічний метод розповіді, критика темпорального періоду автора). В Україні наука історичної фемінології тісно пов'язана з розвитком сучасного літературознавства. Більшість наукових дослідниць та очільниць гендерних студій видають комплексні публікації та численні мемуари, в яких основною темою є місце жінки у всеохоплюючому історичному комплексі. Гендерна школа в Україні представлена такими науковцями, як Соломія Павличко, Оксана Забужко. Темою впливу жіночих мемуарів на поповнення джерел історіографії займаються Марта Гавришко, Віра Агеєва, Лариса Буряк, Надія Любовець.

Західна історіографія виділяє основні компоненти мемуарів як історичних джерел, серед них на першу позицію виходять культурні аспекти та пошук відмінностей. Останній компонент полягає в аналізі та пошуку розрідненості серед чоловічих та жіночих спогадів однієї і тієї ж доби. Відмінності полягають в особливостях вікових, психологічних та цілісній структурі емоційних відчуттів, наприклад потягу до волі, вплив страху на свідомість, переживання за особисті відчуття, вплив мислення інших людей на долю суспільства. Через дослідження такої жанрової форми розкриваються нові грані дослідження й для інших споріднених між собою наук : соціології, психології, літератури. Зокрема, через жіночі мемуари, історична фемінологія може поглянути на суспільне оточення навколо, так як тип свідомості жінки занадто поглинутий деталями до зовнішнього світу [29,с.123]. В широкій динаміці мемуари

встановлюють взаємозв'язок людини з економічним, фізичним та матеріальних плином часу навколо очевидця.

Використовуючи основу жіночих мемуарів як ореол дослідження, можемо зазначити, що перший підхід, яким варто виокремити особливості опису інформації – фактологічний. Фактологічний тип дослідження жіночої історії дає змогу дослідити соціальний склад населення, серед якого зростає героїня переказаної інформації, вкорінити особистісні зв'язки у яких перебувала жінка та розглядати всі інститути взаємовідношень. Завдяки такому підходу ми можемо зрозуміти, що відчувала жінка, перебуваючи з близькими людьми, скільки часу відводила їм та як зміна соціофізичних чинників впливала на неї. В багатьох досліджених мемуарах під час різких змін подій, які обходили сімейний інститут оповідачки, відбувалась переорієнтація ідеалів та несвідомі пориви до захисту своїх близьких. Часто зустрічались невмотивовані вчинки, які досліджувані психологи виводили до мотивацій захистити родинне житло та виступити на первинний щабель самопожертви собою. Другий підхід узагальнює всю сукупну інформацію з боку історії – теоретичний підхід. Завдяки теоритизму, типологізується історична інформація за просторовими та темпоральними якостями : про який період розповідає оповідачка, який зовнішній фактор сприяє її вчинкам, історичний час, в якому вона живе; устатковується загальна історична інформація з приводу того, як жінка сприймає державний комплекс до якого вона належить, суспільно-історичний, тощо. Щодо сприйняття жіночих мемуарів, безпосередньо за гендером, використовується рефлексивний метод оформлення історіографічної інформації. Рефлексія найповніше передає відношення очевидця до подій, які він переживає, або коли дослідженням в мемуарі стає сам об'єкт розповіді. Вимальовується цілісна картина перед дослідником, внаслідок того, що розповідач сам починає сприймати себе частиною історичної дійсності, а його вчинки набувають елементів виникнення самосвідомості в ореолі думки про події. Отже, внаслідок системних підходів, об'єктом дослідження з позицій історіографії в мемуарах є аспект комунікації між світом та людиною,

включення історичних, політичних, культурних зв'язків; виявлення одноманітності та смислово-причинневих зв'язків між мемуарами, які належать до однакового історичного комплексу; аналіз вчинків людини серед оповідного нарративу, як показ функції впливу соціуму на зовнішню синтагму подій.

Повертаючись до розвитку гендерних студій в Україні, можемо зазначити ще й своєрідні цілісно-тематичні підходи, які класифікують жіночі мемуари за своєю структурою. На тематичні групи мемуарів, які опубліковувала жіноча половина впливає, безумовно, ідеологія. Основний пласт жіночих мемуарів в Україні ознаменовується тематикою 1940-1950 років. Він був опублікований за кордоном. На початок 90-х років ХХ століття процес мемуарної творчості поступово почав розвиватись, поширювалось коло читачів та авторів такої літератури, опубліковувались перевидання та публікації вже на території України. В окрему тематичну групу виводять «діаспорні» або «емігрантські» мемуари, які виникли з пера тих очевидців, які вимушені були провести частину свого життя за межами своєї Батьківщини. Спомини з-під жіночого пера цього періоду описують спостереження та участь жінок в період ОУН та УПА, але в умовах радянської системи та реалій, які друкувала ідеологія, вони змушені були перепубліковувати твори за межами поширення ідеології або не публікувати їх взагалі. За жорстокими критеріями відшаровувались фактажі очевидців, які не мали змоги виїжджати за кордон; всі передані свідчення очевидців заангажовувались, підписувались штампами та мали вносити коректури до почесних відозв та настроєності до влади, ідеологізації, радянзації суспільства. Гострі сюжети публікацій «замілювали», насаджували фігуристичність замовчування та знищували індивідуальність з власним «Я» автора. Серед тематичного вирію жіночих мемуарів основну ланку становлять мемуари доби ОУН, які почали виходити та датуватись 1944 роком [45,с.159]. Як вважають дослідники, основною метою тематико-мемуарних публікацій 1940 років була фіксація подвигів людей, пережитого та можливе прогнозування подій на інстанцію майбутнього. Така мета підкріплена історіографічним фактажем, посиленням на конкретні події та співвідношенням

людських алузій на хронотоп подій. Укладачі мемуарних дописів цього періоду подбали про зберігання мемуарів в періодиці, тому нині виходять публікаціями «Літописи УПА», в яких збережено спогади, перекази, відрізки мемуарів від очевидців та діячів УПА.

Сучасний період нової історії України формує в собі розвиток гендерних студій на базі мемуарної публіцистики. Історіографія протягом 2000-2005 років узагальнила та дала початок новому викоріненню мемуарної періоди з вітів літератури [44,с.591]. Таким чином, дослідники виокремлюють популяризацію мемуарів за такими щаблями основних думок та технік «автоматизму» письма: пишу спостережене «для себе», «для суспільства», «для близьких друзів», «для своїх нащадків». Внаслідок зміни рефлексивних методів в історіографії, автор написаного відчуває своє повне усвідомлення в позиції «Я та історія», зокрема на політичну історію, мікроісторію та історію культур. Жіноча мемуаристика активно презентує вагому роль жінки у суспільстві та в історичних процесах. Прикладом є примірник мемуарів Марії Савчин про період її діяльності в ООН, авторка підсилює увагу читача на нівелятизмі з жіночої слабкості в жіночий рух, який змінює становище суспільства навкруги та здатен впливати на важливі перипетії історичних процесів, де впливові не лише чоловіки, а й ідеї жінки. Відповідно сама структура мемуарів змінюється. Сучасні літературознавчі студії та видавництва перетворюють жіночі мемуари до оромантизованих жанрових форм, але найголовніше те, що суть історизму у творі на базі теоретичного підходу не втрачається, тим самим даючи нам місце прослідкувати за внутрішнім становищем жінки на фоні вирішальних подій.

Особливості жіночої мемуаристики, як будь-якого історіографічного джерела, залежать від шляху походження оповідачки, її психологічних особливостей, вікової характеристики та стилю оповідної форми. За популяризацією, велику кількість тематичних груп займають жіночі мемуари про підпільну діяльність в період з 1942-1954 роки. За обсягом це не досить великі нариси, на відміну від мемуарів керівних осіб, але тонкий жіночий світ з алузіями на сталість історичного процесу зберігається. Ми уособлюємо як і

періоди підпільної діяльності, переговори, угоди, змовини так і критичну оцінку очевидця на сприйняті дії. Авторки усвідомлюють свою визначну роль в будіванні історіографії середини минулого століття та належну увагу приділяють конкретиці та деталізації побуту навколо їх. Творцями найчисленніших груп мемуарів періоду національного піднесення та руху вважають: М. Савчин, Г. Дидик, О. Ільків, О. Гусяк.

За тематичними поділами жіночі мемуари в історіографії присвячені опису умов в яких виростала їх особистість. Так як основний формуляр думок та комплексів – це жіночі мемуари періоду ОУН та УПА, то вони розповідають читачеві та досліднику про передумови повстань, біографічні записки оточуючих їх людей (їх псевдоніми, вікові особливості), моменти листування з чоловіками та видачі окремих завдань серед поширення забороненої літератури, щоденники та відозви про представників національного руху. Окрім переказу подій, авторки вдаються до художніх особливостей опису свідчень та передають найточніше свій психофізичний стан, завдяки якому можна простежити вплив тогочасних умов життя та становища країни на індивідуальність кожного. Навантаження хронотопу та описовості вимальовують для істориків точну зовнішню картину, як приклад, описи цілої робочої системи підпілля та діяльність в таких умовах Товариства Червоного Хреста.

Джерелознавці окремо поділяють жіночі мемуари на біографічні та мемуари з наскрізними лініями «сучасна історія». Автобіографічні мемуари в загальному руслі описують виключні моменти та сюжети з життя, які тією чи іншою мірою описують, наприклад, хід війни, провідні події, але повністю тематичну структуру не виокремлюють. Більшість таких мемуарів зосереджують увагу на вчинках людини та становищі оточуваного навколо середовища. «Сучасна історія» – другий тип мемуарів розповідного характеру. Вони несуть в собі концептуальність історичного часу та розповідають виключно про взаємозв'язок людини з пам'ятними датами, подіями, спостереженнями. Через таку концепцію людина постає лише

перехідником між передачею історії та аналізуючим.

Жіночі мемуари в свою чергу різняться за формою розповіді. Мемуари з точки погляду літературознавства поділяються на різні оповідні форми. Так в історіографії такий поділ зберігається, тому вони можуть відрізнитися манерою та стилем розповіді, іноді здатні втрачати ознаки мемуарного характеру. Виділяють серед жіночих мемуарів, періоду національно-визвольного руху, некрологи, біографічні нариси, літературні нотування, спогади у вигляді подачі інтерв'ю, щоденники, автобіографії [21,с.192]. Архівознавці класифікують їх в окремі підвиди мемуарів за позицією автора до тієї чи іншої історичної події та за формальним стилем.

Гендерні студії визначають жіночі мемуари в окрему ланку досліджених джерелознавцями структур. Так як за оповідною формою вони насичені емоційною складовою – стиль і манера письма підкреслює їх мотиваційні вчинки та конкретні етапи життя. Специфіка описаної дійсності, основних періодів рухів, підпільної роботи набуває загальнонаціональних рис. Посилення ролі жінки у таких мемуарах сприймається неоднотайно, критики розцінюють взаємозалежність жінки до вищих керівничих посад, наприклад, дослідники мемуарів Г. Дидик звертають увагу у її споминах до занадто високого посилення уваги жінки до Р. Шухевича, начебто, вона інтерпретує свої вчинки через його постать, тим самим підсилюючи увагу на власній індивідуальності. Споминами доби ОУН, жінки хотіли підкреслити свою відданість воєнній та підпільній службі, заради творення національної автономії. До гендерних студій надходять і передані вже після смерті мемуари та спомини. Архівознавець С. Степанюк укомплектував та видав нариси некрологічного характеру про ув'язнених жінок західних областей, їх життя та передумови до утримання в таборах.

Жіночу мемуаристику в 1995 році поповнили численні нотатки та мемуари Марії Савчин під назвою «Тисячі дорог». Оповідь передана від 1 особи, за тематичною стилістикою – це розповідь про роботу в підпіллі протягом 9 років. На форзаці мемуарів авторка вказує на причину публікації

своїх спогадів, наголошуючи на почутті відповідальності перед своїми близькими та сподвижниками у цей період часу. Марія Савчин охоплюючи особисте життя, опис побуту, освітлює через призму буденного життя тодішню атмосферу, психологічний стан та стан українського підпілля з 1943-1953 роки.

Змагання українського народу очима жіноцтва висвітлені у «Літописі нескореної України». В основі наукової праці нараховується приблизно до 20 автобіографічних нарисів переданих підпільницями, основна тематика яких показати окремі кульмінаційні епізоди з життя жінок. Найчастіше типізованими прикладами стають численні описи катувань жінок, заради отримання інформації щодо планів, орієнтованих сценаріїв підпілля та загалом їх учасників.

Підвищення інтересу до жіночих мемуарів свідчить про те, що намагання пізнати історію окремого періоду очима очевидців за гендером, виводиться та актуалізується на методологічному принципі історіографії, в той час, як практичного використання їм ще не було виведено. Безумовно, баланс розповсюдження чоловічих мемуарів розширений та розгалужений. Проте, на новому етапі розвитку історіографічних принципів та збільшенню наукових праць, щодо дослідження фемінологічних мемуарів, кількість укомплектованих описів зростає. Жіночі мемуари за спільним дослідженням істориків та філологів мають змішану жанрову структуру та численні паратакиси. Паратакиси утворюють обривчастість речень, семантику незакінченості та ракурс власної думки. Таким чином, семантичний сенс історії розкривається через переживання жінки, інакомислення від всіх інших думок та національну вдачу героїв мемуарів. Історія в такому понятті увиразнює головну ідею народу, дивлячись на численні комплекси мемуарів доби ОУН та УПА, виголошує боротьбу та намагання українського народу створити окрему єдину державу, скориставшись зовнішніми показниками відносин СРСР та Німеччини. Феномен чутливої та актуальної історичної проблеми проходить пересічними етапами у мемуарах жіноцтва. Іноді, навіть, «Літопис УПА» та «Літопис нескореної України» проносять однаково наскрізну лінію в моментах

власного світового бачення жінки на зовнішню політику двох країн, стабілізацію життя та пошуків до створення автономної країни.

Історична фемінологія в Україні претендує на базування комплексів жіночих мемуарів на основі метанарації. Завдяки цьому прийому, під час розвитку різноманітних стилів, значення історії набуває феномену істинності. Тобто, будь-яка історична настанова виголошена в мемуарах жіноцтва, пов'язує в собі достовірність інформації з нагромадженням власної оцінки, яку не перевіряють на достеменність. Кінець ХХ століття-початок ХХІ століття характеризується підсиленою увагою до дослідження власної думки автора, щодо історичної події, узагальнюючи загальний наративний стан оповідача. З урахуванням гендерного аспекту посилюється вплив на дослідження етнічних та ментальних особливостей твору, даючи змогу, вивести загальні риси українського жіноцтва на арену їх історичної діяльності. Особливості побутового життя дають змогу в спогадах відтворити картину особистого життя, знаючи устремлення жінки до опису деталей, історики мають змогу узагальнити проблеми побуту в будинках, деталі матеріальної та духовної культури. Гендеризація твору впливає також на дискурсивний аналіз власного погляду жінки. Якщо описані думки розлогі, конкретизовані – героїня дає змогу представити об'єктивно її позиції та вчинки; якщо ж перенасичення художніми тропами та обрив частість речень – навряд чи читач зможе цілісно зрозуміти картину її почуттів та передивитись репліки з приводу подій.

Творчий потенціал жінок, безумовно, поповнив історіографічний потік інформації до історичної фемінології. Емансиповані процеси навколо діяльності жінок, зумовили розкриття багатьох історичних тем, які проходили скрізь жіноцтво та сприяли висвітленню інформації. Асоціативне уявлення про те, що певні історичні відомості дійсно були впливовими та їх дослідження було актуальне усвідомилось авторками через розвиток та індивідуалізацію літературних та історіографічних процесів. Потреба в розумінні та дослідженні не зникає з кругозору, а навпаки, в Україні теми періоду ОУН, УПА, свідчень

очевидців, починаючи з Другої світової війни являються найбільш дослідженими, задля викриття «білих плям» історії [53,с.5].

Жіноче письмо за жанровістю мемуарів є цінним сегментом ревелентного характеру історично-культурних традицій, тому що осмислення масивів та пластів чоловічої мемуаристики не розкриває повністю експресивну частину тексту, а подає сухий фактаж, іноді підкріплений безпринципністю та відсутністю внутрішніх думок і наявності власного «Я» у свідченнях. Переважання чоловічих мемуарів за широким виходом в масовість показує історикам світ без експресивно-психологічного руху за описаним сценарієм, на відміну від жіночого письма в дусі накладання емоцій на історичну атмосферу. Поки що сформувані єдиний методологічний процес в галузях історичної фемінології на основі аналізу ментально-естетичної концепції, ідеології, політичної самосвідомості жінки та позиції жінки в історії, не вдається дослідникам. Дослідження втрачають сенс через неповний фактаж матеріалу жіночих мемуарів та переважання інших історичних джерел конкретної доби/періоду, розпочинаючи з 1914 року [53,с.9]. Аналіз світоглядної позиції жінки в мемуарах заслуговує на осмислення національної ідентичності та ментальних рис характеру для культурних цінностей гуманітарних галузей наук.

Коректний аналіз та виокремлення методологічних досліджень в історичній фемінології зараз встає на первинну ланку дослідження, так як наука, відповідно, нова, а різножанрові тексти оповідей від жіночого обличчя поступово лише починають підкріплювати її теоретичний матеріал.

Постать жінки в історії викладається на каноні префабульної організації мемуарів. Саме оповідний стиль жінки, її інакомислення щодо подій в окремий історичний період, передання пережитого, показує оновлений принцип історизму на історіографічних засадах. Певні принципи дослідження мемуарів змінюються під плеядою висвітлення образу жінки в історичний час. Упереджені минулі мотиви того, що лише чоловік несе на собі важіль визвольності замінюються посиленням ролі жінки в описовості та

схематичності. Концепція використання жіночих мемуарів в історичній фемінології підкреслює важливість людської свідомості в описовому характері подій історії та в репрезентації історичного часу для виведення теоретичної інформації в науково-історичний обіг. Жіночі мемуари показують цілісний корпус сформованої людини певного історичного часу з узагальненими рисами ментальності, культури, самосвідомості, таким чином видозмінюється фактаж історичного матеріалу, який тяжіє до точної описовості в історичних джерелах. На сучасному етапі дослідження мемуаристики як історичного джерела, концентрація жіночого досвіду зосереджена не на позиції традиційних устоїв жіноцтва, а на гранд-етапі становлення активної суб'єктивістської позиції «Я та історія» очима жінки. Повноправним суб'єктом дослідження ореолу історіографічних джерел стає жінка. На відміну від раціонально-описових методів в мемуарах чоловічої статі, на протигагу раціоналізму виступає мотиваційний характер опису явищ, який «полягає у «несвідомому процесі самого писання, ніби рукою жінки керує невідома і таємнича сила, і має характер суто вибуховий»[62,с.180]. Новітня жіноча мемуаристика звільняється від базових стереотипів літературних упереджень, які накладаються на заангажовані стандарти класичного документу в архіві, занотованого від чоловічого обличчя.

Особливостями жіночих мемуарів в історичній фемінології є характер описових подій, які насичені емоційним світоглядом жінки, схематичністю, індивідуальним світом, посиленою увагою до деталей. В таких іпостасях характеристики жанру на історичному фоні вимальовуються структуровано вслід за історичним часом та фоном. Вмотивованість жінки звернутись до своїх спогадів вже нівелює її в учасницю історії, яка відбувалась на фоні життя авторки. Жіноча мемуаристика новітнє явище в історіографічній дисципліні. Посилення уваги на власному «Я», психологічному світі створює індивідуальний світ митця для дослідження та розуміння очима очевидців певних історичних подій та вмотивованості вчинків. На асоціативному рівні мемуари та спомини від обличчя жіноцтва, поповнюючи плеяду історичної

фемінології, демонструють відкритість розповіді. А звернення до описовості всього, де перебуває героїня – елементів побуту, приміщень, місцевості, де знаходилась вона, дає змогу узагальнити та систематизувати інформацію для інших взаємопов'язаних дисциплін, таких як народознавство, фольклористика, етнографія. Сюжетні колізії мемуарів визначають рівень зацікавленості героїні самим історичним тлом, не розуміючи та не усвідомлюючи того, очевидці самі створюють певний ореол розуміння історичної дійсності та правди. На сучасному етапі розвитку історіографії, жіночі мемуари поповнюють архівні джерела на базі двох рівнів: 1) культурного (щоб оновити духовне життя нації, усвідомити значення кожної людини для творення держави); 2) наукового (встановити логічні зв'язки між історичними епохами, подіями та поповнити фактичний обіг інформації в теоретичному руслі). Постановка позиції героїні в мемуарах заслуговує особливої уваги, щоб вивести на дискусії з читачем умови в яких перебували автори, наприклад, оцінка життя в яких велось підпілля, передання наслідків війни, революцій і т.д. Серед джерелознавчих аспектів жіночих мемуарів виокремлюють авторський етап створення історичного корпусу інформації. Жіночі мемуари тяжіють в історичному плані до послідовності та схематичності. В полемічному дусі тема історії у мемуарах підсилюється, особливо за попиту досліджуваності та оновлення сучасної історичної фемінології, виокремлюється пропагандистська мета підняття певних історичних тем, які підсилюють національний дух, такими є спомини від жіночого обличчя часів голодомору, насильницької колективізації, описів проходження операції «Вісла», роботи в підпіллях на лавах ОУН та УПА. Використання жіночих мемуарів для організації освітнього процесу дає змогу зорієнтувати історичні студії за тематикою та поповненням теоретичного фактажу. Оформлення та попит на дослідження жіночої прози зростає, тому в руслі історизму регламентуються такі теми як діяльність організацій ОУН та УПА, біографізм розповідей, опис споминів на теми після Другої Світової війни, тощо. Історичні студії засвідчують зростання історичного матеріалу за зазначеними мікротемами, а додаткове насичення аналізом поведінки, вчинків з

точки зору гендеру, оновлює методологію дослідження історії у мікростудіях. Загалом жіночий мемуарний комплекс оновлює теми національних рухів в Україні за хронологією від 1944-1960х років. Сучасні фемінітивні дослідження на базі гендерних студій дають змогу оцінити історичний корпус мемуарів на базі ментальних характеристик жіноцтва. Беручи до уваги людську пам'ять гострота висвітленої тематики може іноді втрачатися, але оновлення в мемуарах відбувається завдяки фрагментарості, як стильової характеристики «жіночого письма». На відміну від щоденників, епістоляріїв в історіографії, жіночі мемуари в гендерних студіях відбивають чіткий епізод датований певною хронологією подій у часі, такий індивідуалізований стиль вимальовує загальну характеристику та всеосяжність певної події. Таким чином, оновлення та дослідження мемуаристики в українській історичній фемінології передбачає, окрім нових методологічних досліджень, широкий аспект інформації датованої від періодів діяльності Організації Українських націоналістів та їх розгалуженої гілки – Української Повстанської Армії до сучасності. «Жіночий стиль» в мемуарах сформовує достатній комплекс для того, щоб дати оцінку ти подіям історії, в яких перебувала жінка. Конкретні біографічні дослідження в такому жанрі спроможні пояснити завдяки деталізації фактів герменевтичні фази опису подій. Жіночі мемуари в історичному колообігу архівних джерел стають на нову ланку дослідження, завдяки їх основним особливостям, серед яких: структурність, фрагментарність історичних подій, аналіз поведінки, подача історичної оцінки на окрему епоху, властивість психологічної свідомості впливати на усвідомлення навколишнього світу.

РОЗДІЛ 2

МЕМУАРИ УЧАСНИЦЬ РУХУ ОПОРУ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Мемуари руху Опору основним важелем показу теоритизму тяжіють до описового характеру з позиції чоловіків. Основні світоглядні поняття «хоробрість», «мужність», «подвиг» завжди в різноманітних презентаціях представляли постать чоловіків через вирій культурологічних цінностей. Якщо звертатись до культури, то у фільмах, книгах, фольклорі, виставках головними героями є чоловіки [30,с.8].

Жінок узагальнено характеризували з точки зору «небоекздатності», тому основною їх ціллю була безпека їх дітей та виконання символістичної ролі «берегині оселі». Раніше образ жінки в історичних джерелах трактувався пасивно, без піднесення активізуючої ролі. Наразі у зв'язку з накопиченням у базі історичних джерел мемуарів та споминів від жіночої точки зору, образ ретранслюється в позицію активності жіноцтва, особливо у часи, ознаменовані рухом Опору. У колективну пам'ять приходять вже оновлені образи жінок, завдяки зміні гендерних стереотипів. Історію збройного підпілля Організації українських націоналістів і Української повстанської армії формувалась навколо споминів та мемуарів відомих представників чоловічої статі – Романа Шухевича, Степана Бандери. Спомини поразок, перемог, описи сподвижників, борців за справедливість, самопожертви, зрад відображають історичну та культурну пам'ять про ОУН та УПА. Інструменталізація досягнень та вчинків зі свідчень очевидців належала завжди чоловічому простору та їх макроісторії. Репрезентації жінок в мемуарах набували лише додаткового характеру, коли домінантою залишалась історична постать сильного та хороброго бійця підпілля. В героїчному пласті другорядні ролі в образах жінки описувались нечасто, лише підкріплюючи емоційне ставлення до подій.

З оновленням історичних джерел та розвитком історичної фемінології процес оцінювання ролі жінки у лавах війни та підпілля почав зростати у

зв'язку з появою накопичуваного матеріалу у вигляді споминів та мемуарів. Становлення жінки в опорному руслі був нелегким. Численні неформальні та суспільні обмеження давали перепони на шляху до військової кар'єри в УПА: «Частина командирів уважала жінок у війську неприродним явищем, бачила в них загрозу для чоловічого братерства, бойового духу, маневреності відділів. Повстанські журнали друкували гумористичні замальовки, що висміювали прагнення жінок воювати у штанах зі зброєю»[30,с.9].З наближенням прифронтової зони до терен Західної України навесні 1944 року видавались спеціальні укази, які ,насамперед, обмежували діяльність та кількість виконуючих обов'язки жінок в лавах повстанців. Жінок вимагали бачити в селах, коло своїх сімей, а не в лісах, працюючи на прифронтовій зоні. Роль жіноцтву в підпільній війни надавали такою фразою : «очікували від нас тих ролей, до яких були призвичаєні з дитинства: матерів, дружин, доньок, котрі чекають, надихають, голодують, допомагають продуктами, чистим одягом, речами, сховком, інформацією» [30,с.10].

Подолати невидиму браму між історіографічним втіленням жінки з її вагомністю та історичним процесом допомагає наразі діяльність інститутів українських студій, зокрема Меморіального фонду імені Петра Чорного, який діє у Канаді. Упродовж 2016-2018 року дослідникам вдалось записати понад 65 інтерв'ю з колишніми учасницями підпілля ОУН та спостерігачами. В 2003 році вперше було перевидано мемуари Марії Савчин під художньою назвою «Тисяча доріг». Щороку літописи УПА в різних перевиданнях публікують списки та мемуарні спогади дівчат з псевдонімами,увиразнюючи підпільну боротьбу української повстанчої армії. Оповідачок спіткала різна доля, різні обставини, які привели їх до підпільної боротьби. Когось спіткала цікавість, хтось з жінок йшов вслід за своїми коханими, сестрами, братами, когось просто покликали друзі. Усі жінки розпочинали свою діяльність у співпраці з підпіллям ще в досить молодому віці, майже всі дівчата ще не пізнали основного соціального інституту - сім'ї, а вже отримували свої функції в мікроісторії підпілля. Життя жіноцтва проводилось в таких умовах

напівлегально, окремі локації їх діяльності змушували учасниць підпілля спочатку замовчуватись, щоб не потрапити до таборів ГУЛАГу, конспіруватись задля власної безпеки та безпеки своїх близьких. Проте спільна трагедія національного значення посилювала прагнення учасниць руху Опору та ОУН не замовчувати про пережиті події на історичному тлі боротьби за справедливість. На початку 80-90х років XIX століття розпочався активний процес реабілітації політв'язнів та зменшення цензурованості творів. Це сприяло тому, що в заглибленому самоаналізі учасниць відбилось право на те, щоб пояснити та розказати світові про те, що вони перенесли на своїй долі та який вплив здійснили на перебіг підпільної боротьби. Таврування жінок під гаслами «бандерівка», зрадниця» замінилось врегульованою моделлю героїзму, хоробрості, завдяки кардинально новій системі понять та зміні тогочасної епохи за політичним руслом.

Мемуари учасниць руху Опору становлять численний масив досліджень для політичного, громадського обговорення в межах синтагматичного поняття «історичне джерело писемного характеру». Боротьба за українську державність в науково-історичному обігу увиразнює концепцію жінки в історії. Мемуари від особистості жіноцтва за гендером розпочали привертати увагу дослідників на початку XXI століття. Таким чином, спомини Дарії Малярчин, Олександри Ковалюк були надруковані за коштами меценатів, заради того, щоб привернути увагу національних ідей через «жіночі голоси». Мемуари в історичній фемінології даного часу передають образ тих людей, які боялись відкривати правду на світ, замовчувались, будучи знесиленими та безнадійними в таборах виправного характеру, тих людей, які зникли безвісти, людей, яким навішували клеймо «зрадниками», але все одно пам'ять про них, їх друзів, близьких зберігається в споминах авторів, які присвячують їм свої спогади. Нерідко життя жінки в таких умовах описане наряду з чоловічими долями. Стереотипність поглядів на діяльність чоловіків дещо видозмінюється: «Війна змінює гендерні ролі, взаємини між статями й уявленнями про «жіноче» і «чоловіче» [28,с.199].

Жіночі мемуари виступають вагомим історичним джерелом періоду з 1939-1960 років. Широкий простір для самовираження своїх думок авторки переплітаюся з оповідним нарративом. Оповідний нарратив вживається для того, щоб ініціювати у читача погляди на досліджуваний об'єкт сюжетного монологу. Фокус в мемуарах поданого періоду історії очима жінок сформував в дослідженні історіографів мікротеми, мікроісторії повоєнних порядків людей, воєнне повсякденне життя та відносини чоловіків і жінок в умовах підпілля, незнання того, що спіткатиме їх в майбутньому. Мемуари репрезентують спомини жіноцтва на базі національних ідей з метою показати та відновити пам'ять про боротьбу за незалежність України. В основі мемуаристичних форм науково-теоритичної літератури покладено чимало образів людей, які не шукали компромісів, а залишались жертвними на стороні боротьби за справедливість. Колективний образ народу, який ініціював соціально-психологічний процес встановлення героїки, покликаний відновити «історичну правду». За дослідженими інтерв'ю, бесідами з укладачками власних споминів стійко постає заангажованість того про що авторка хотіла говорити, а про що вирішила замовчувати. Залежно від керівної посади, від осучаснення та пролиття світла на тогочасні події, у авторів виникали запитання: «Чи можна зараз про таке писати?», «Чи будуть наші герої – дійсно героями в сучасному світі?» [46,с.106].

За історичним каноном в мемуарах жіноцтва основними детально описаними темами були спровокування радянських агентів, організація медичної допомоги в окремих регіонах повстань, описовість форм гендерно-базового насилля різного за асиметричністю влади; переказ подій переходить від фактажу діяльності та ролі жінки в підпіллі до злиття та характеристики особистого життя в таких умовах. Попри багатьох років замовчування, численних моментів страждання під допитами, роботами у виправних таборах, ніхто з авторок не спровокував злам особистості, а навпаки замовчувались заради єдиної мети. Семантика замовчуваності переросла в антитезійний вилив думок з унікальними свідченнями про життя та смерть чоловіків, жінок в період

Другої світової війни та десятиліття після неї. Дисонація здобутків, радощів, горя увінчує ореол пам'яті підпілля в межах національного єдинства. Мемуари руху Опору подані від жіночого письма передають авторський світ, накопичений історичними знаннями, історичною правдою та психологічним наративом. Дихотомія світів: підпільного та особистого тісно взаємопереплітається в колективному вимірі правдивості. Елементами спогадів виступають щирі зізнання жінки про трагічні вчинки та відверто описані події сімейного та інтимного життя, переживання близьких подруг, які також були перебували перед смертельним обличчям виру подій. Через мемуари, історичні джерела наповнились великим життєвим шляхом цілого народу, який служив рідній землі та державі, незважаючи на смертельні загрози. Вмотивуванням до написання мемуарних джерел ставали такі лейтмотиви в ретроспекції пам'яті : «...передавати майбутньому поколінню штафету служіння й жертви для свого народу» [62,с.7]. Для вираження стилю, точності в побудові плану характеристики побуту, атмосфери, життя актуальним у дослідженні мемуарів як історичного джерела є структура діалогів. Діалоги «оживлюють» такт історії, підкреслюють манеру оповіді та плановість викладу. Досліджуючи мемуари жіноцтва, можна легко помітити запозичені верифікації та оцінювання подій, завдяки ознайомлення перед цим періодичних видань того часу. Важливість мемуарів руху Опору залежить також від ясності та свіжого погляду на спомини. Якщо авторка не зверталась відразу до вмотивованої цілі розповіді про свою діяльність або тримати все в нотатках, то форма пам'яті може видозмінюватись та впливати на її розповідь. Відзеркалення наративізму з дихотомією жертви та героїзму заради народу – основні ідейні течії мемуарів, які слугують історичним джерелом для дослідження підпільної діяльності.

Біографічний матеріал слугує низкою для розгляду особистості людини та її вчинків в певному соціально-історичному прошарку. Стійка тенденція нових методик дослідження, пов'язаних з антропологізацією призвела до докорінних змін в джерельній базі історичної науки. Конкретизоване співвідношення гендерної студії з історичним виміром дає змогу вважати

жіночі мемуари – повноцінним історичним джерелом. Відразу після придушення радянською владою руху Опору, єдиним мемуарним джерелом залишалось дослідження підпільного руху та життя жінки в історичному осередку, описане Катериною Зарицькою. Втім через плеяду осмислення історичних поглядів, жіночу історію нерідко підпорядковують під наративний характер пояснюваного або взагалі намішують ідеологічні та політичні погляди на вимір гендеру. Всебічне висвітлення жіноцтва у підпільній боротьбі – основний інструмент для показу тогочасного періоду життя. Жіночі мемуари з фактографічною стилістикою покликані відобразити та передати стилістику унікальних відомостей подій як повсякденного життя періоду ОУН та УПА, без художньої пафосності висвітлити взаємини між повстанцями, розглянути причини вмотивованих подій, які здійснювали учасники. В загальному культурологічному каноні, жіночі мемуари покликані поглибити та усвідомити роль жіноцтва серед інших повстанців, увіковічнити пересічну та видозмінену систему цінностей та підкреслити зміну «традиційних» поглядів на роль жінки в суспільстві. Мемуарні джерела руху Опору в гендерному усвідомленні за позицією жінки в історії розкривають історичне джерело реконструйованого характеру. За допомогою свідчень про участь жінок в національно-визвольному піднесенні, можна відтворити колоритність українського народу в обличчі самостійницьких ореолів визнання держави; проаналізувати синтагматичний наратив описуваного та вкладеного досвіду в фактаж матеріалу; дослідити процеси гендерних розгалуджень та відмінностей в лавах повстанців.

2.1. Відображення жіночого світу в історичних джерелах присвячених Руху Опору

Історичні джерела присвячені руху Опору в гендерних сегрегаціях досліджують, розкривають роль та призначення жінки в умовах підпільної боротьби. Функціональними якостями жіноцтва в умовах боротьби були наявності інформативно-розвідувального характеру: «Завдяки своєму «мирному», цивільному вигляду жінки викликали значно менше підозри, тож

часто виконували доручення, непосильні для чоловіків із міркувань безпеки»[30,с.10]. Нерідко їм надавалась посада зв'язкової під час військово-чекістських операцій, так як чоловікам небезпечно було знаходитись по селах з цією функцією. В плані перевозу воєнної амуніції на територію, контрольовану ворогами, виступали також жінки, розвідування інформації про локальність території, розміщенні на ній важливих об'єктів, кількість війська та плани також покладалось на них. У побутовому спілкуванні кожна з учасниць руху використовувала псевдоніми і досить часто навіть не знали імен одна одної. В історичних джерелах вказується псевдо та дівоче прізвище, а в досліджуваних матеріалах в розповідях від першої особи в елементах діалогу – повний псевдонім. Про підготовку дівчат до лав підпільної боротьби згадує Ганна Бігун (дівоче прізвище – Духович): «Після проголошення відновлення української державності у Львові влітку 1941 року в нашому селі зібрали всю молодь і відправили у вишкільний табір у сусідні Блюдники. Було дві чоти: хлопців і дівчат. Два місяці тренувались фізично, вивчали військову справу, історію та культуру. Зброї не мали. Замість неї видавали метрові палиці...Дівчатам наказали пошити спіднички з білого лляного полотна і білі вишиті сорочки. Як гуси ходили. Коли заняття в таборі скінчилися, наказали розходитися й чекати виклику»[30,с.22]. Існували курси підготовки окремо від чоловічого підрозділу: «У березні 1944 року прийшли до мене додому два кур'єри. Сказали: «Збирайся, на тебе чекають». Їхали підводою, дорогою підібрали ще кількох дівчат»[30,с.23]. Основними напрямками підготовки були фізичні тренування, лекції з електротехніки та виховання практичних навичок прокладання телефонних ліній на полі бою з елементами ознайомлення працездатності апаратури. У вчителів також були псевдоніми, за якими до них зверталися учениці: «Лейтенант Червоної Армії на псевдо «Данило» розповідав про способи зв'язку у війську, а «Гаврило» читав лекції з електротехніки»[30,с.25].

Жіночі спомини деталізовано передають погляди українців та їх становище в період, коли на території західної України почалось

розангажування влади і надія на те, що німецькі солдати принесуть надію на світле майбутнє. Зокрема, на Тернопільщині, за спогадами Соломії Венгер (дівоче прізвище – Пасічник), членкині Юнацтва ОУН, на селах готувались відкрито до зміни «совітів» на німецький порядок. Ці спогади передають побут селищ Тербовлянського району та передають дихотомний стан за періоду приходу радянської влади на ці території та німецької окупації, яка змінить її: «За совітів порядки змінилися. Люди стали бідні. Не було у що взутися. У наш сільський магазин завозили тільки горілку, калоші й цукерки. Почали вивозити в Сибір мазурів, а з наших – солтиса Чикиту, його жінку й сина»[30,с.28]. Перших більшовиків, які прийшли на ці території приймали досить схвально, але масові картини червоного терору змінили відношення сільських людей до нових порядків. В 1944, за спогадами вищезазначеної авторки «більшовики тікали. Склеп розбили, усе забрали. Розстріляли двох чоловіків, які йшли з поля додому. Ми чекали німців. Ніхто не знав, які вони,але тішились, бо думали, що буде інакше. На читальну почепили синьо-жовтий прапор. Німецькі солдати були високі, тонкі, у білих сорочках із позакочуваними рукавами. Люди виносили їм молока. Хто знав німецьку, говорив із ними»[30,с. 29].

Жіноча свідомість за історичними джерелами 1939-1950х років формувалась в досить незвичних обставинах. Нерідко траплялось так, що їх життя опинялось в стихії невідомості та незвичних обставин. В першому циклі розповідей такі мотиви були пов'язані з підготовкою до діяльності в організаціях, повстанчого масштабу. Марія Віслапуу на псевдо «Роксолана» описує перехідний та несвідомий етап від дитинства до дорослості: «Якось у школу прийшов незнайомий чоловік. Сказав: «Відпросився на пару днів, поїдеш зі мною». Завідувачка бурси пані Левицька навіть не спитала, куди я їду. Це здавалося дивним,але таки вирушила з тим незнайомцем у дорогу. Уперше їхала потягом. Прибули в якесь село, розмістили мене і ще кількох дівчат по хатах. Проводили вишкіл, розповідали історію України, засади конспірації, про організацію»[30,с.38]. Великий вир перевірок та допитів схилявся на тендітні плечі жінок. Перевірки, «випадкові зустрічі» на вулиці,

неочікувані розмови, тоді коли людина не очікує цього. Один бік організації відкривався на Львівщині, підставні обличчя задля інформації та перевірки національних ідей перестрічали дівчат та задавали різного виду запитання. В спогадах сімейства Вуйциків, які ведуться від жіночої особи згадано: «Я була перша, хто повернувся із Сибіру в село. Багатьом це здавалось неможливим. Одні дивувалися, інші підозрювали, що приїхала не випадково. Одного разу перестріли люди у формі НКВС. Розмовляли російською. Питали, хто така й чому не маю комсомольського квитка. Тоді запропонували їм доносити про справи й людей у селі. Сказала: «Краще повернуся назад, на висилку, ніж пристану за таке». Після цього до мене зайшов «Малиновий», односельчанин, тоді – сотенний УПА. Сказав: «Мусили тебе перевірити». Перевірку допомагав проводити «східняк». Він пристав до наших хлопців і правдоподібно виконував роль енкаведиста, за потреби»[30,с.39]. Хаотичного порядку прийняття дівчат до лав ОУН не відбувалось, справи детально переглядалися і навіть дівчат оцінювали з позицій моралі та поведінкових манер: «Щонеділі ходила на богослужіння до греко-католицької церкви. Одного разу, коли йшла на трамвай, яким їхала до церкви, зачепили мене двоє хлопців. Запрошували до цукерні, у кіно. Старалася з ними не говорити. З'ясувалося, що то були хлопці зі Студентської громади. Так перевіряли, чи я порядка дівчина. Згодом я прийняла присягу і вступила до ОУН. Учили мене історії України й географії»[30,с.40]. Авторка споминів, Катерина Гаврилів, наголошує на тому, що тенденція прийняття до лав ОУН відбувалась за передчасної вмотивованості дій, яка з'являлась у жінок нагнітаючим характером. Найчастіше до підпільної організації залучали дівчат, які проявляли неабиякий хист у вивченні предметів, були активними у молодіжних організаціях і якщо сім'я була залучена до громадського виміру, або брати та батьки приймали участь в підпільній діяльності. Іноді дівчата йшли самі до лав ОУН, користуючись фразеологією «Багато студентів так робили». Підпілля організовували вищі школи, на передній план, для жіноцтва виходили медичні вишколи та базові знання для того, щоб легко запам'ятовувати та розвідувати інформацію по окремим селам.

Мотиви побуту на місячних курсах зустрічаються майже в кожному історичному джерелі, тієї доби. Авторки хотіли підкреслити вагому роль оточення в якому формувалась їх особистість. Дівчина на псевдо «Леся» деталізовано описує характер підготовки та умови, в яких вона велася: «У підпіллі пройшла кілька вишколів. Першим був медичний у селі Кульчиці. Удень я вчилася у семінарії, а вечорами займалася там з іншими дівчатками. Згодом пішла на курси розвідниць. Було там нас п'ятеро дівчат, серед них «Софія» і «Ліщина». Жили в закинутій хаті поблизу лісу. Їсти готували самі, або станичний привозив готові страви від людей із села. Учили нас літерних шрифтів. Навчали більше запам'ятовувати і якомога менше користуватися записками, щоб вони не попали в руки кому не треба. Там же вчили і стріляти. Потім мені дали «шістку»»[30,с.52]. У світогляді жінок варіантів відмовитися від запропонованих підпільних курсів не було, але щоб не видати свою особистість вони змушені були йти на різні перемовини, насильних випадків залучення до організації не було: «Коли працювала касиркою на електростанції, мене забрали на підпільні курси медсестер. Відмовитися не можна було. Щоб не було підозр на роботі, моя тітка Лукія допомогла зробити лікарняний на тиждень»[30,с.53]. В таких умовах формувалась сильна особистість дівчини, яка повинна була в будь-якій незвичайній ситуації знайти відповідь та не підсилити підозри свого оточення. Не забували жінки і про овіяну традиційністю свою роль – куховарити в підпіллі. Сприймання на той час позиції жінки в суто «чоловічій справі» пом'якшувалось тим, що жінка завжди підтримувала атмосферу в організаціях, вміла куховарити та дбала про здоров'я підпільців, за споминами Ванди Демчук: «Віддали в дитинстві до польської школи, вона була безплатна. Організовували різні екскурсії. Відвідали Краків. Там я вперше покуштувала цитрину. У школі навчили готувати різні страви. Мені це в підпіллі стало в нагоді, бо вміла і котлети зробити, і зупу зварити»[30,с.78]. Нерідко війна перекреслювала всі надії дівчат на те майбутнє, яке вони собі планували. Історія перекреслювала ціннісні орієнтири людей, давала привід на розуміння того, ким ми є, та що нас чекає далі. За

психосвідомістю, у дівчат відроджувався або народжувався бойовий дух, який був вмотивованою причиною ідти до лав боротьби: «Війна всі плани перекреслила. Не вийшло з мене польки. У старших класах роздали анкети з питанням «Ким хочете стати?». То я написала:збуєм. Так називали народних месників. Мала бунтівний характер. Хлопець Ладзьо таку пісеньку співав про мене: «Катерина Горга скотилася з горба, з гори на долину і вбила дитину». Тоді всі газети писали про жінку, яка своє дитя вбила. Я терпіла-терпіла, а тоді зловила його і потовкла в клумбах біля школи»[30,с.79].

В селах завжди з повагою ставились до повстанців, жінки з відданістю допомагали юнакам з постачею їжі, заготовленням криївок для їх поселення та облагородження. В сім'ях прививали взаєморозуміння до прийняття повстанців у власних оселях: «Тато гинув за ними. Мама була дуже добра жінка. Любила й рятувала тих хлопців. Інколи посідаємо, говоримо, що так тяжко. А мама казала: «Діти, не нарікайте, ви у своїй хаті, а вони покинули тата й маму, свою хату і пішли на морози, голодні й голі, і хвороба кидається. Вони не мають, де подітися»»[30,с.85]. «Дзвінка» після таких бесід твердо вирішила долучитись до лав підпілля, була там розвідницею та зв'язковою, а в 1945 році засуджена до 10 років виправно-трудових таборів і до 5 років обмеження прав із конфіскацією майна. Якщо затримували дівчат, то починали братися і за всю сім'ю. В той же період за її спогадами заарештували сестру та відправили на покарання. За розповідями жінок можна дізнатись те, що підпілля та життя в ньому було різноманітне. Існували так звані «золоті роти», в яких було для роботи та опіру всі сприятливі умови, вишколи рясніли різними курсами, яких привчали дівчат: «Потрапила в «Золоту роту» у Скулинських лісах. Там були житлові бараки, конюшні, шпиталь, польова кухня. Стояв невеликий жолоб із водою, де хлопці вмивалися. Були там і дівчата – і місцеві, і прийшли – яких наші врятували від вивезення в Німеччину. Дівчатам проводили медичні, господарські і військові вишколи»[30,с.79]. Відносно думок в соціальному устрої підпілля – слухали лише старшину, з дівчатами довго не чванились, але й не надавали широку свободу вибору, яка могла призвести до розладу

колективів: «Хотіли з мене зробити медсестру. Зібрали нас, шістьох дівчат, занесли раненого в ногу повстанця, інструкторка показує, як перев'язку робити. Я крові боюся, то стала проситися, щоб мене на то не вчили. Хотіла бути модисткою...»[30,с.80]. Поступово відбулося налагоджування вишколів у великих містах, щоб повернути у свої лави більше повстанців. Така система була небезпечною, Ганна Іваницька згадує, яким чином проходили заняття: «На другому курсі семінару вступила в Юнацтво ОУН. Збиралися вечорами з дівчатами по різних квартирах. Заняття проводили в напівтемряві – так, щоб не бачили керівників. Читали, говорили, слухали про історію України, учили Декалог»[30,с.89].

В дівочій свідомості, неприкритій умовами підпілля, залишались потяги до традиційних манер – залишатись красивою, наслідувати моді, вести успішне соціальне життя та сформувати важливий соціальний інститут – сім'ю. Такий типаж жінки невдовзі змінився внаслідок організації діяльності ОУН. Різка зміна спокійного життя на підпільне не залишала вибору дівчатам, будь-які потяги до звичайного устрою життя карались від наймінімальнішого – словесного виголосу до найтяжчого – шибениці. Спецзв'язкова проводу ОУН Карпатського граю, Стефанія Костюк, записала низку спогадів пов'язаних з її вступом у 15 років до організації ОУН, вона передає перші ще необґрунтовані погляди та вчинки дівчат, які за каноном повстанчої боротьби не відповідали даному: «Коли прийшли німці, їхні жінки стриглися на коротко, крутили волосся на бігуді й завивали кругом голови. Мені то сподобалося, я й собі так зробила. Провідник Всеволод: «Ви що наробили? Ану до карного звіту!». Дав штахети і відправив пішки до Рогатина. Дівчата в Юнацтві ОУН мали бути скромними, не малювати губи, носити спідниці за коліна, мати косу й не вирізнятися. Більше в підпіллі волосся не стригла»[30,с.139].

Частково по селах почала розгортатись діяльність жінок пов'язана з різноманітними завданнями від Юнацтв та сотень. До виконання обов'язків часто залучали дівчат від 10-15 років. Жінки виконували роль зв'язкових, розвідниць, постачальниць припасів або першопрохідців на територію,

контрольовану ворогом. В таких умовах жіночий світ ряснів організованою жіночою мережею ОУН, яка за структурою нагадувала чітке налагоджене військо повстанців. Масштаби проведення таких операцій йшли від районних до обласних територіальних об'єднань. Але у випадках розкриття або розшуку діячок підпілля – жінки покладались лише на свій розум, так як в переховуванні ніхто не допомагав. Одну з найпобутовіших робіт жіноцтва в ОУН згадує в мемуарах Марія Савчин: «Моя перша підпільна квартира була в с.Корманичі, недалеко містечка Нижанковичі. Праця полягала в переписуванні на друкарській машинці вишкільних матеріалів, звітів та іншої підпільної літератури. Та квартира була також вузловим пунктом, куди надходила пошта до мого провідника, її я доставляла йому до Перемишля, або він прислав по неї Роксолян, а деколи то й сам навідувався до Корманич»[62,с.237]. Отже, поширення забороненої літератури, передруківка підручників з історії, цитування Декалогу ставало на перший план боротьби та пропаганди в інформаційному ореолі серед підпілля. Забезпечувати такий підхід, який в перші роки ставав на постпозиції діяльності повстанців, покладався на жіночу участь в цьому. Протистояння двом пануючим політичним системам відбулось завдяки налагодженню окремої видавничої мережі в ОУН та УПА, поширенню повстанчих рейдів та усної пропаганди.

Поступово ідейно-психологічний вплив на жіноцтво почав здійснюватись завдяки медичним вишколам. Завданням кожної з учасниць підпільної боротьби ставало лікування поранених, надання базової медичної допомоги, засобів гігієни, припасів, тощо. Відповідно до побаченого, в свідомості жінки विकарбовувався процес відсторонення від побаченого, який потім змінився на психосвідомість «холодного розуму». Жахливі умови розгортання численних хвороб, особливо епідемія тифу, спонукали дівчат йти на крайні міри на швидко організовуватись задля пошуку медикаментів. Підпілля організувало поодинокі випадки захисту для дівчат, які снували селами та шукали ліків: «У Львові ліки забирала у Святоюрській церкві, або в лікаря Панчишина, який мав свою аптеку. Зі мною завжди ходило двоє охоронців із української поліції.

Зібрані медикаменти розвозила в партизанські шпитальки»[62,с.63]. Найбільше розміщення хворих повстанців знаходилось поблизу гори Маківка в Карпатах: «Їх розмістили в зимівниках- розкиданих на полонинах хатах, у яких зимували отари. Коли прийшла й побачила, що там коїться, не знала, за що братися. Хворі мали високу гарячку, кричали. У декого облізало обличчя. Ми знімали з них брудний одяг і кидали у сніг...Бракувало їжі»[62,с.67]. Аргументів чи повинна виконувати жінка такі обов'язки чи ні, фактично не було. Ставши на шлях підпільної боротьби, дівчата вирізнялися своєю обізнаністю та налагодженим хистом до вирішення окремих питань, таким чином за спогадами «Бурі», дівчата організовували окремі мікросхеми для того, щоб без підозр купити велику кількість ліків та інших необхідних припасів для сотень : «Мала завдання купляти для підпілля різні медикаменти: зеленку, йод, аспірин, вату, бинти усе, що можна було взяти без рецептів. Схема була така: в кінці робочого дня до мене в ощадкасу приходив зв'язковий. Дає лотерейні білети, наче для того, щоб я перевірила, чи вона була чогось не виграла. За той час вона витягує із сумки гроші. Потім я потрохи все купляла. Ціла моя родина і навіть малі сестри ходили до аптеки по ліки. Чеки зберігала, писала ліки. Потім знову приходив зв'язковий, усе забирала, давала гроші»[30,с.217].

Спогади та мемуари, які відносять до історичних джерел, записаних жінками показують, що жіночий світ сформувався через низку функцій, які мали поєднувати в своїй особистості жінки. Функційною приналежністю жінки до підпілля були обов'язки зв'язкових, розвідниць, медичних сестер, кур'єрів, розповсюджувачів пропагандистської літератури та турбота про соціально-побутову атмосферу підпільців. Реконструкція жіночого світу вміщує в собі цілу низку структурних подій життя : вступ до підпілля, складання присяги, проходження вишколів, перші завдання та наслідки їх діяльності. Виконання доручень в плані зв'язкових вимагали від жінки психологічної та фізіологічної витривалості, часто доводилось передавати явки, паролі, записки на великі відстані, у будь-яку пору року. Колишні зв'язкові Парасковія Вінтоняк і Лариса Запорожан згадують:«Ми розносимо повідомлення, навіть у різні області.

Уночі, пішки, через ліси. Почали шукати надійну людину, яка могла б доставити вчасно «грпси», тобто важливі записки. Терміново. Я дуже важко добиралася, йшла болотами, скрізь перестрілки. Добралася» [30,с.200]. В перші роки розвідницької діяльності силові структури з мінімізованою підозрою ставились до дівчат, які виконували завдання такого типу. Траплялося й те, що дівчата проходили первинно понад 70 кілометрів, ведучи за собою декілька солдатів, а позаду цілу сотню, щоб розвідати обставини та інформацію про цілину землю: «При необхідності переводила сотні незагороженими теренами. Було надзвичайно важко, звідусіль чигала небезпека. Під час одного такого переходу я мало не загинула. Після сильного дощу вода переповнила річку, надворі ніч — нічого не видно. Як завжди, я йшла попереду, за мною 4 хлопці, за ними сотня вояків. Ступила вперед — вода накрила з головою, ледь не втопилася»[61,с.46]. Однією з додаткових навичок, якої вимагали від дівчат, були елементи конспірації: дівчатам забороняли виводити свою поведінку за стану потребуючого, наголошували на терміновому вивченню планів міста або села, дослідити прошарки суспільства (хто і де працював) в межах якого йшло розслідування або завдання. Саме цього першочергово навчали юнок, пригадує Богдана Пилипчук: «У першу чергу вимагали конспірацію. Нам не велено було фотографуватися, нам велено було вивчити всі фабрики, ціле місто ми мусіли вивчити, ми мусіли вивчити всі переходи. Ми мусіли знати всі перехідні брами. Дуже часто, коли нас слідили, то ми заходили в перехідну браму, а виходили в другу. Виходимо на другу вулицю і вже губимо слід. То треба було вивчити в місті: хто де працює, всі заводи»[30,с.217]. Додатковими елементами конспірації підсилювались плановою необхідністю дівчат проводити маскування, щоб дійти до окремого пункту або перенести необхідні речі : «Я зброї не мала, але себе маскувала. Брала стару хустку, ще була стара капа з квітками, дуже стара, дуже рвана, облізла. І я носила її, маскувалася, ніби старша жінка. Питали, де йдеш — до міста. Щось в кошик покладу і так ходжу»[30,с.218]. Однією з проблем викриття був той чинник, що діяльність в усіх її проявах підпільницької боротьби відбувалась по селам. Села, як соціальний устрій, були

на видноті і часто підпадали під чітке око ворогів. Для подолання такої проблеми від жінок вимагалась неабияка пильність, обережність, тимчасове зняття психологічного напруження, яке наростало у всіх учасників підпільної діяльності. Одночасно жінки вдавались до рис якості, які поліпшували атмосферу напруженої боротьби. Одна з найяскравіших емоційних рис – турбота виливалась для учасників підпілля лише в позитивній емоціосфері. Дівчата активно турбувались про те, щоб забезпечувати вояків УПА одягом, добровільно віддавали свої речі на користь іншим: «До моїх батьків часто заходили наші партизани поїсти, переночувати чи змінити білизну. Мама їм прала, давала дещо на дорогу. Якось зайшов «Граб», мав розірвану штанину. Мама, нічого не кажучи, відразу вийшла до іншої кімнати і зі скрині вийняла татові ногавиці. «Граб» переодягнувся і пішов далі, а мама взялася латати його штани»[30,с.62]. Але і через повсякденні справи на жінок все одно покладався ризик: «Така проста справа, як прання білизни, в той час була дуже небезпечною і вимагала чимало відваги. Отримавши кілька мішків білизни, треба було розподілити їх між жінками. Треба було не тільки випрати, але й виварити, а не було ні порошоків, ні мила, ні навіть відповідних умов для цього. А як непомітно висушити таку кількість прання?»[30,с.63]. Під час проведення бойових акцій рідко дівчат оснащували вогнепальною зброєю, вважалося, що дівчина може швидко вигадати правдоподібну історію, щоб залишитись живою, не зважаючи на те, що кожен день був смертельно небезпечним для них. Поодинокі випадки розповідають про те, що дівчата аби не потрапити під тортури, допити під час зв'язкової діяльності, носили з собою смертельний яд та свідомо ставали на плаху самогубства.

До української підпільної мережі організацій ОУН та УПА надходило багато жінок, які дихотомно розділяли час та простір на два типа: «мирне» та «напівмирне». Становище та особистість учасниць поділялась саме на такі вирії. Допоміжні функції жінок були найвагомішими, чоловіки називали їх «кровоносною системою», «повітрям» [40,с.111]. Обґрунтування того, що поступово повстанці виборять незалежну та самостійну державу, отримають

світлу надію на майбутнє відбувалось завдяки гендерним аспектам дівчат. Референтні мережі пропаганди, діяльність «Червоного хреста» при різних командирах УПА підсилили функціональну значимість членкинь сотень та Юнацтва: «Сміливість і рішучість жінки під час бойових дій, чоловіча більшість вважала не меншою за свою. Про провідницю «Христю» В. Галаса — «Орлан» так писав у листі до «Стяга», провідника Закерзонського краю: «...залишилася там сама «Христя», енергія якої є рівнозначна силі сотні «Бурлак». Дівчата «поводилися героїчно, дивлячись із воїном УПА сміло смерті в очі». Проте, слід не забувати про те, що жінка-соратниця була єдиним джерелом душевного тепла для чоловіків, надовго відірваних від сім'ї» [43,с. 100]. Варіація мемуарів укладених в «Літописах УПА» та мемуарах Марії Савчин, які вперше згадані у вищезазначеній праці, показують роль та місце жінки у світі патріархальних порядків, одночасно обмежуючи розголос про емансиповані права. Відчуття рівності чоловіка та жінки, перших спогадів про видимість жертв, стихійні почуття від обґрунтованих вчинків, підкріплені національною ідеєю — головна ідея мемуарів, які відносять до історичних джерел, зображуючи та описуючи світ жінки в період підпільної боротьби.

2.2. Перші кроки до створення Української держави у спогадах учасниць УПА

Аналіз та проєкція на майбутню діяльність розгалуженої ланки УПА вибудовувалась на прикладі двох орієнтирів – Німеччини та Радянського Союзу. Серед людей, зіставлення яких у свідомості залишало спогади про діяльність націоналістичних угруповань, оголосили політичні орієнтири «совітів» та німецьких нацистів – геноцидальними для розвитку українського народу. Виразниками концепцій нерідко виступали люди, для яких найголовнішим гаслом було: «Здобути заснування Української держави або загинути» [41,с.77]. Завдяки історичним джерелам учасниць УПА, згадано загальну настроєність середовища, сільських ореолів, які розвивались під час приходів вперше більшовиків, а згодом німецьких солдат. Опрацювавши окремі

спогади та мемуари, вміщені в «Літописах УПА», можна побачити однакову тенденцію, яка тією чи іншою мірою впливала на самосвідомість людей, вмотивовувала їх прагнути до самостійності, шляхом вступу до підпільних організацій.

За початок більшовицької окупації Марія Савчин в мемуарах згадує: «Першу появу Червоної армії село зустріло з турботною непевністю. Люди не виходили на дорогу, тільки з подвір'їв та вікон приглядалися до танкової частини, що просувалася зі сходу попри нашу нашу хату шляхом з Кам'янки-Бузької на Куровичі»[62,с.27]. Танки проходили окремими селами, скликали мітинги та проводилась активна ідеологічна заличка про те, що Червона армія визволить території з-під польського капіталістичного ярма. Різка зміна становища, важливість подій, які протікали хаотично та зачіпали кожного українця сприяли тому, що психологічний світ людей кардинально змінився ще з малих літ: «Хоч мені ще не сповнилось чотирнадцяти років, всі ті карколомні зміни я вже сприймала, як доросла людина. Події прискіпували наше духовне визрівання»[62,с.69]. Протилежною концепцією, яка призвела до майбутніх орієнтирів — концепція співпраці з німецькими окупантами. На відміну від відношення до Червоної армії, сільське населення більш доброзичливо ставилось до таких змін: «Через кілька днів змоторизована німецька армія вже просувалась попри нашу хату, тим же шляхом, яким несповна два роки тому гуркотіли танки Червоної армії...Своїм спорядженням і воєнною технікою німецька армія справила на селян сильне враження. Перші німецькі вояки ставились до населення привітно, і люди віддячували їм тим самим. Вони надіялись на вільніше життя, без похоронів, які тільки що відбувалися в селі»[40,с.27].

Першими кроками для діяльності підпільців на благо розвитку самостійності стало злиття організацій ОУН(Б) та ОУН(М). Дві організації мали на меті одну і ту ж ціль – розбудова держави, яка буде незалежною, проте методи досягнення були різними. Представником першої організації є Степан Бандера, діяльність якого була окреслена межами «революційної» перебудови

воєнних та політичних сил. ОУН (М) зосереджували свої позиції над переконанням Німеччини в тому, що самостійній Українській державі доцільно існувати, але допомоги просили саме в них; за інтервенційною політдіяльністю очолював цю посаду полковник Андрій Мельник. З варіацією та ретроспективним поглядом до внутрішнього становища оточування, думок, які відбувались поза діяльністю цих груп, феноменом стає те, що навіть політвиховання у дітей з 14-16 років встановлювалось за потрібне без заангажувань. Марія Савчин точно дає оцінку самій собі, описуючи, що в 16 років вже чітко орієнтувалась в діяльності та фракціях ОУН, переживаючи за майбутнє України: «Коли з окупацією Західної України НКВД посилювало терор проти членів Організації Українських Націоналістів, багато заангажованої молоді подалось на еміграцію. Тепер та молодь поверталася на батьківщину, але вже поділена на фракції ОУН: одну, як і раніш, очолював Андрій Мельник, другу – Степан Бандера... Саме в той час, я вперше почула про «мельниківців» і «бандерівців»[62,с.157]. Однією з вагомих частин творення новітньої історії України було виховання. Завдяки політичному та історичному вихованню більшість з дітей з періодом становлення 15-16 років рвалися до лав повстанчої армії. В літописі УПА, Ярослава Романина-Левкович згадує: «Біласа і Данилишина, про що описувалося в газетах, а також про масовий голод на Великій Україні. Батько садив нас рядочком, читав нам газету, роз'яснював про все, а ми, малі, плакали над стражданнями політичних героїв та над нещасливою долею нашого народу, який гинув мільйонами з голоду. Ще тоді зародилася в нас особлива любов до Батьківщини і незмірна ненависть до наших ворогів, які всіма можливими засобами гнобили нас. Коли прийшов відповідний час, ми не вагаючись, пішли всі троє (Євгенія, Богдан і я) у підпілля для ведення боротьби за незалежну Україну, оставивши своїх батьків з маленькою сестричкою Ганею, якій було всього 11 років»[64,с.837].

В травні 1941 року загальний курс на відновлення державницької політики був сформульований у «Відозві ІІ Великого Збору Українських Націоналістів». За додатковими пунктами відозви було зрозуміло, що ОУН

прагне утворити та поширити самоврядування з головою держави, обраною загальною законодавчою радою. За основу такої відозви брався проєкт на майбутнє, який орієнтувався повністю на місцеве самоврядування. Окремо була оприлюднена серед населення «Відозва до Українського народу», в якій повідомлялось про відновлення Української Державності та створення окремого уряду революціонерів, тобто бандерівців: «Народ товпився коло відозви, читали її та перечитували, раділи, але очам своїм не вірили. Я сприйняла новину з гарячим захопленням, з радості душа мало що не вискочила з грудей. Повірити не хотілося, що волю здобули так легко. Та коли зважити, скільки разів ми до неї поривались, скільки крові пролилось, то за неї вже заплачено дорогу ціну»[62,с.382]. Більшість людей розривались між уявленнями з приводу того чи дійсно допоможе Німеччина українському народу у боротьбі за самостійність, чи, очевидно, загарбають для себе території.

Формування УПА відбулось в 1942 році, як озброєне крило ОУН розпочало свою діяльність під час німецько-радянської війни. Дисбаланс між тією діяльністю, яка була до цього в підпільних організаціях суттєво відрізнялась. В спогадах Савчин, УПА постає стіною, полем бою, де можна було продемонструвати свою силу: «Молодість плекала свою мрію, в яку я повірила, як у реальність, і крізь її призму розглядала життя, міркуючи: тепер я в УПА, де справжня боротьба, не цокання на машинці або перевезення пошти»[62,с.64]. За цим висловом можна свідчити про те, що сотні повстанчої армії сприяли бути темним захисним бар'єром для людей, в яких теплилась надія про самостійність. Окрім організаційної роботи та воєнного озброєння в таборах, вагомим чинником для творення державності була пропагандативна реформація світогляду серед населення. На той період, в північно-західних українських областях «Орлан» займався масовим поширенням ідей визвольного руху серед усіх прошарків суспільства, включаючи навіть солдат Червоної армії: «В листівках і коротких брошурах указувалось на дві речі: злочинну політику радянської влади щодо своїх народів. Через те, ця влада не варта була того, щоб за неї віддавати життя на фронтних лініях. З другого боку,

література пояснювала, за що бореться УПА та українське визвольне підпілля» [62,с.67]. Листівки та брошури закликали приєднуватись до лав ОУН бійців Червоної армії, щоб вибороти собі найкраще життя. Кульмінаційним моментом на початку діяльності УПА за спогадами, стає момент невідомості того, яких форм та повстанських відтінків набере підпільна боротьба, лише діяльність верхівок укорінювала ту надію в думках багатьох: «В тій важкій ситуації, Орлан більше за всіх зумів морально скріпити соті людей» [62,с.107]. Щоб налагодити зв'язки та здобути інформацію з польсько-радянських границь, застосовували працю зв'язкових: «Виготовлену пошту я позашивала в одержу, а інші справи, які мала переказувати усно, відкарбувала в пам'яті...Через Перемишльську область і границю я могла вже пройти відновленим підпільним зв'язком, а далі тобто добрі три чверті дороги, треба було користуватись цивільними засобами комунікації»[62,с.179]. Під час облав енкаведистів з метою перевірки сільських поселень та боротьби «протибільшовицького» повстання, УПА розпочало опановувати все більше прикордонні смуги та проводити реформацію та реорганізацію зв'язкових відділів. Обслуговувати всі підпільні мережі було надто складно, а з посиленням терору вимагалось оновлення методів конспірації: «Підпільники почали будувати кращі й більше засекречені криївки. Жінки-підпільниці надалі, навіть під час облав, переодягнуті за селянок, перебували між населеннями. Енкаведисти не раз їх пізнавали та заарештовували»[62,с.97]. Для уникання масових терорів та своєчасного реагування на воєнні події, УПА розвинуло та посилило діяльність Червоного Хреста, активно проводились санітарні вишколи, але вони обмежувались з огляду на безпеку, до кількох осіб. Про системну зв'язковість та підтримання дружніх стосунків до кожного борця за справедливість, зокрема, на Тернопільщині було поширено цикл вітань з якими проходили пропагандисти серед повстанців: «У Святвечір за кутею, повстанча родино, не забудьте пом'янути тих, що за Україну буйні голови зложили із проклятим катом» [62,с.179]. Переломним моментом для боротьби воїнів УПА за самостійність та автономію став момент посилення рейдів енкаведистів на села

та масові вивезення селян до Сибіру, у зв'язку з послабленням конспіративних методів. Налагоджувати зв'язки між напівзруйнованими криївками ставало неможливо, тому повстанча армія перегруповує нові зв'язкові методи за старим стилем: від однієї сільської місцевості до іншої: «У лютому 1945 року Орлан ходив у Львівську область по інструктаж до крайового провідника Львівського краю Золотаря. З ним ішов Птах і також обласний СБ Іван Мандрика, псевдо Летун. Дорога була переважка... А тепер досить було НКВД знайти в селі одного агента, і він міг легко виявити всіх «неблагонадьожних»»[62,с.257]. Після масових вивезень людей до Сибіру, розпочалася друга агітаційна хвиля набору людей до лав озброєного повстання, але проводилась вона з удосконаленням методів вербування людей: «Послали нас у Підсадки агітувати хлопців іти в УПА. Збори проводили в хаті трьох сестер-сиріт. Усім, хто зголосився, називали місце, куди мають з'явитися у визначений час. Там уночі по них приїжджали фіри й забирали. Переправляли в Карпати. Брали не всіх. Дуже юним відмовляли. Боялися, що їх зловлять, то все розкажуть, що знають, після перших ударів»[62,с.166]. Встановлення нового кордону на території Польщі, змушувало ОУН переглянути свої територіальні орієнтири, так як частина західноукраїнських земель була тепер підпорядкована Польщі. Таким чином, серед всіх воєнних озброєнь прозвучала нова мета «вести боротьбу проти проти виселення українців зі своїх земель, посилити інформаційну роботу серед чужинців, добитися замирення з польським населенням і його проти режимним підпіллям»[62,с.257]. Реорганізація теренів пройшла таким чином, що територія Перемишльської області була розподілена між УРСР і Польщею, пройшла повна її ліквідація як області, було створено окрему територіальну одиницю – Закерзонський край з трьома округами, на яких відразу керівними постами було відзначено окружних провідників та провідниць. Зі спогадів жіночих мемуарів, виокремлюємо в загальному руслі те, що жінки активно впливали на всеосяжний масштаб визвольності в період повстання: завідували медичними товариствами, були передовими першохідцями в окуповані території, займали керівні пости в округах та у

вишколах з метою пропаганди національного характеру. В лісах Закарпаття активно відбувались сліжки за польськими військами, часто ставили вартових на такі території. Керівництво УПА на момент піднесення визвольної боротьби мали вирішити проблему з репатріаційними відносинами українського населення на території Польщі, відповідно з керівництвом сусідньої держави. Посилення негативних відносин з боку поляків відбулося ще в період наступу німецької окупації, хоча вони так само негативно ставились і до окупаційної сторони. Проте були зафіксовані випадки, коли часто вони жалілись та видавали інформацію за громадянсько-активних українців, які ставали на шлях до відродження держави. Політичний устрій Польщі тяжів до демократичних канонів, проблема відносин наростала ще більше, а такий момент був корисний Радянському Союзу. Сторона УРСР була послаблена такими взаємодіями, тому умови для швидкого переселення українців проходили майже без збройних виступів та перепон. За підтримання державного устрою Польщі, їх народ часто ставив проблему вирішення примусової депортації українців на перше місце: «Маючи неофіційну підтримку влади, вони (поляки) ночами нападали на українські села, грабували, в полі забирали худобу, а подекуди й убивали людей. Так, у березні 1945 року поляки напали вночі на село Павлокома, Березівського повіту, і вимордували людей»[30,с.154]. Селяни звертались за допомогою до воїнів УПА, так як сил оборонятись та протистояти нападам не було, підпілля активно допомагало їм, а «Москва ж, задоволена, тільки руки потирала й чекала, коли УПА зв'яжеться в боротьбі з вороже наставленим до неї польським підпіллям» [30,с.155]; існувало також польське протикомуністичне підпілля, яке зі своїх намірів та позицій, підтримувало польське населення. Українська головна визвольна рада видала відозву до українського населення з проханням не розпалювати війни та не нападати першими, лише у винятку оборони. Взимку 1945 року Василем Галасою була надрукована брошура, яка популяризувалась серед поляків. Брошура була присвячена темі непотрібної боротьби між українським та польським народом, та опису далекоглядних планів взаємовідносин лише в позитивному ореолі.

Весною 1945 року підпілля УПА зв'язалось з найбільш впливовою організацією в Польщі, під назвою «Армія Крайова» (АК). Між ними відбулась спільна конференція, яка пройшла цілком успішно для того, щоб швидше погасити конфлікт. За мемуарами Савчин в розділі «Жіноча референтура» знаходимо її оцінку історичній події: «Українська делегація стояла на становищі, що тепер оба народи поневолені спільним ворогом – Москвою, і всяке взаємне поборювання тільки помагає нашому спільному ворогові ще цупкіше приборати нас у свої руки. Сперечатися за кордони недоцільно, бо в наявній ситуації ми не маємо можливості їх змінювати чи встановлювати»[62,с.77]. Укріпленою позицією для визвольної боротьби ставало, протягом 1946 року, Закерзоння. Форпостними місцями для того, щоб незалежні держави підтримали та долучились до наших проблем вставало саме створення у великих містах підпільницьких пунктів, які організовували підпільниці з колишніх Червоних Хрестів. Формально, здійснювати таку діяльність було набагато простіше, так як Польща в політичних орієнтирах, була помірнішою від панівної окупації радянської влади на корінних територіях України: «Нам Польща була вікном у світ, звідти було легше інформувати Захід про ситуацію в Україні і боротьбу, яка там велась»[62,с.97]. У великих осередках, таких як Варшава, створювалось декілька підпільних підгруп. Поступово через вникнення в соціальний простір підпільців відбувався другий етап, який полягав в поширенні політично-інформативної літератури, основу такої передачі становила нова зв'язкова мережа, яка проходила через кордон з виготовленням іноді необхідних документів, для того, щоб все проходило офіційно та за порядками, які панували в тогочасному суспільстві. Навесні 1946 року планувалась пропагандативна діяльність на території Чехословаччини. Була виготовлена відповідна інструкція та описи діяльності повстанців на тих територіях: «написано листа до президента Бенеша від українського визвольного руху, якого відділи мали переслати Бенешеві вже з території Чехословаччини. В ньому з'ясоване, що таке УПА, за що вона бореться та з якою метою рейду є в його країні»[62,с.103]. Рейди всі пройшли добре, хоча словаки з підозрою

ставились до членів підпілля на початку їх пропаганди, підозрюючи їх в усталенні радянських порядків, проте потім теплим етапом примирення стало свято Великодня, під час якого підпільці перед церковним богослужінням виголошували свої промови, зацікавлюючи прихожих людей. Травень 1946 року розпочався посиленими хвилями масової акції виселення українців з територій, які відійшли до Польщі. Всі інформаційні рухи підпільців були занадто слабкими проти неї, тому відбулись активні будівництва в лісах бункерів та опорних пунктів: «Населення переважно не хотіло покидати прадідівських земель і не піддавалось виселенню. УПА допомагало їм ставити опір, відганяла військо з сіл, підмінювала залізничні колії, знищувала дороги, якими треба було транспортувати переселенців»[62,с.190]. Спостерігаючи втрати своїх близьких друзів, односельчан у людей все одно не залишалось часу на зневіру в той момент, коли мало хто вірив в них. Елементами такого світогляду стають задокументовані приватні діалоги священників з бійцями УПА, які доброзичливо ставились до їх намірів, але все одно підводили їх до того, що здобути те за, що вони борються – неможливо. В розумінні духовних представників соціальної ланки велась «безвиглядна війна»: «Діти, ви ж усі загинете і пропадете», - казали. Тим часом і вояки УПА, і підпільники розуміли, що в тогочасній міжнародній обстановці в нас немає шансів здобути самостійність. Але ми також усвідомлювали собі іншу правду. Якщо народ не буде здатний встати за себе і протиставитись окупантові, він не визволиться з неволі навіть тоді, коли і створиться до того сприятлива ситуація. Власне, викорінити в народі почуття фатального приречення долі, викресати віру в себе вартість і зробити його здатним чинити опір окупантові в кожному селі, в кожній хаті – оце й була наша мета»[62,с.221]. Наступний чинник, який виправдовував боротьбу на Західних землях був пов'язаний з відторгненням та повільними темпами процесу колективізації, так як підпільна діяльність затримувала владу в країні, для видачі та впровадженні законів по всьому ореолу. За статистичними даними, південно-східне населення потерпало від голоду набагато раніше, аніж західні території. Людей, яких було залучено до

УПА, ніхто не очікував як вони себе проявлять в той період. Очевидно, всі розуміли, що чоловіки могли потрапити під вояцькі уділи Червоної армії, загинути під її прапором, борячись та вбиваючи своїх братів та сестер: «Якщо б не УПА, то були б загинули на фронтах, за Сталіна, за колгоспи. Коли вже історія призначила нашому поколінню скласти такі велетенські жертви, то чи не кращий вибір був скласти її за визволення свого народу, а не за сталінську імперію»[62,с.337]

Після «добровольного» переселення українців з територій, вказаних Польщею, до підпілля відбувалося посилення уваги з боку трьох окупантських сторін: Польщі, Чехословаччини та СРСР. При переходах на їх територію, підпільців часто переслідували та відкривали бої проти них. Структурність УПА поступово почала занепадати, умови військової екзекуції змушували повстанців варіювати між безпечними регіонами та законспірованими місцевостями: «Прочісували ліси, потічки, вишукували бункери. Коли викинули із сіл населення, почало бракувати харчів. Ворог щільно блокував села й ліси, і тільки прориваючись з боєм, можна було з них вийти» [62,с.329]. Підпілля й УПА в Україні пережили тяжкі часи, охоплюючи блокаду 1946 року зимою, а з 1947 року залишалась невелика кількість підрозділів, які продовжували свою діяльність. Війська НКВД були охоплені вирієм боротьби проти повстанців, завдяки пропагандизму з приводу того хто такі «бандерівці» та чому вони перешкоджають більшовицькій окупації. Вертаючись з війни, радянські солдати декламувати цю ідею, як власну філософію, вивертаючи пропаганду в негативне русло для українського населення. Говорячи про філософію Організації Українських Націоналістів, створились нові умови ведення боротьби з такою пропагандою та пов'язаною тер орною діяльністю, впливаючи з цього. Підпільний кадр з добору людей був вже неоднорідним, так як у повне підпілля перейшло УПА, молодь, яка приходила до лав, не мала ще подібного високого досвіду яким користувались тоді «Орлан», «Полтава», «Граб» – колишні керівні очільники Закерзоння. Основним перебігом наступних подій буде опікуватись Українська Головна Визвольна Рада, а кожен

з учасників підпілля чітко сформував перед собою основну мету: «Треба було підтвердити, що наш визвольний рух не дає монополії жодному філософському напрямкові і залишає за кожним членом право вибору. Метою національно-визвольної боротьби під керівництвом УГВР є побудова незалежної української держави з демократичним устроєм. Кожний українець, який готовий боротися за таку ідею, знайде місце в підпільних рядах»[62,с.391].

У спогадах учасниць УПА яскраво продемонстровано перехід перших подій під ланкою озброєної гілки УПА. До таких спогадів можна віднести мемуари Марії Савчин «Тисяча доріг», які найдетальніше розповідають про основну діяльність зв'язкових, розвідників, пропагандистів, які вибудовували перший крок до того вирію незалежності, який несла в собі метапозиція філософії УПА. В жіночих споминах фігурують згадки про взаємовідносини озброєної гілки з такими країнами, як Польща, Чехословаччина, Радянський Союз, детально показано устрій ООН та основні референтні структури їх діяльності: розбудова бункерів, криївок, організація та діяльність УЧХ та яскраво продемонстровано пориви та перші кроки повстанців до розбудови незалежності.

2.3. Внески та втрати жінок-підпільниць у національній боротьбі

В національній боротьбі українського народу, членкині ООН гідно несли в собі символістичність нації, проте на цьому їх діяльність не обмежувалась. Найбільше внеску принесли дівчата в діяльності УЧХ. За спогадами «Грізної» (Ірини Путко), які пізніше додалися некрологічним нарисом, багато підпільців потребувало медичної допомоги, від початків епідемії тифу та воєнними повстаннями. В колективній пам'яті народу про цю жінку залишились такі спогади: «Не раз її серце, молоді тоді медсестри, від жалю мов би кров'ю обливалось, коли вона несла першу, а часто останню поміч своїм друзям повстанцям, пораним у боях, чи пійманим і мордованим ворогом» [30,с.233]. Зі своїм чоловіком Іваном Путком вона організувала Товариство колишніх учасників УПА в Канаді та знаходилась в головній управі Ліги Українок

та Українців Канади.

В героїзованому руслі дійшли до нас спогади зв'язкових Романа Шухевича. Найвідоміші спомини Дарії Гусяк, Катерини Зарицької, Галини Дидик. За переказами, Галина Дидик була учасницею організації та вишколів, в яких проводилось виховання в націоналістичному дусі. Була учасницею «Пласту» з багатьма майбутніми передовими представниками ОУН, пізніше в 1929 році приймала участь в першому крайовому поході. У зв'язку з таємною діяльністю з підпіллям була заарештована, але згодом її відпустили. У своєму зверненні до Президії Верховної Ради СРСР, вже після смерті Романа Шухевича, невдалого самогубства та ув'язнень «Анна» писала: « Я переконана, що такі зрушення в уявленнях, як і поведінці моїх земляків були викликані деспотичною політикою, проводжуваною у 1939-41 роках на землях Західної України органами НКВД... В тюрми кидали за колишню діяльність при Польщі, за необережно сказане слово, взагалі нізащо. В одну камеру із політично нейтральними людьми потрапляли колишні ідейні противники – члени ОУН, УНДО і КПЗУ. В тюрмах катували і розстрілювали без суду. Я досі не можу спокійно згадувати картин, які довелося побачити в перші дні війни... Енкаведистський терор був великою і важкою школою» [30,с.23].

Катерину Зарицьку, одну з визначних постатей підпілля, згадувало у своїх спогадах достатня кількість людей, одні з них це - Дарія Гусяк, Капустянська М,Оксана Керч, Дарія Лебідь, Ірина Козак, Люба Сорока, Анатолій Радигін, Марія Савчин, Любомир Полюга. Її образ в художньо-історичних творах фігурує як образ людини, яка ціною власного життя підняла штабель національного розвитку на новий рівень. Як педагог вишколів та відповідальна зв'язкова – вона залишила в пам'яті учнів найсвітліші спогади. Дослідниця її життя Онишко Л. наголошує на тому, що : «громадська діяльність Катерини Зарицької тісно пов'язана з ОУН. Уникнувши відправлення на Сибір, їй чудом вдалося вирватися із більшовицької тюрми на початку радянсько-німецької війни. Згодом була залучена до політичного життя Львова. Спочатку працювала в легальному українському товаристві «Січ», та незабаром, за

дорученням Дарії Ребет відновила зв'язок із керівником Галицького Крайового проводу «Юнацтва» ОУН «Моряком» і вже ним була призначена керівником курсів інструкторів-пропагандистів жіночої та юнацької мереж у м. Львові. З протоколів допиту Катерини Зарицької відомо, що суть її роботи зводилась до вивчення історії України в націоналістичному дусі та програмних засад ОУН»[59,с.213]. «Орисі» вдалося також налагодити чітку структуру та діяльність УЧХ: «УЧХ, організований Катрею, складався з чотирьох головних відділів. Перший, медично-санітарний, займався організацією невеличких лікарень, бункерів, перев'язувальних пунктів, забезпечував медичним персоналом, опікувався пораненими і хворими. Другий, фармацевтичний, займався заготівлею медичних препаратів, шляхом закупу чи наскоків на військові аптеки і розподілом цих ліків по лікарнях і медичних пунктах. Цей відділ займався ще й виготовленням ліків з різного зілля, яке збирали жінки і діти і займався їх магазинуванням. Третій, суспільної опіки, займався опікою над родинами членів ОУН, УПА, заарештованих чи засуджених, і над дітьми-сиротами. Четвертий відділ, господарський, організовував вишколи медиків, переважно лікарів, бо їх катастрофічно не вистачало. На місцях лікарі вже самостійно проводили вишколи санітарок чи медсестер, яких пізніше розподіляли по окремих відділах УПА. За активну роботу по організації УЧХ Президія Української Головної Визвольної Ради нагородила її Срібним хрестом заслуги»[30,с. 207].

Дарія Гусяк, будучи зв'язковою Шухевича, визначилась тим, що організовувала хати-криївки, активно проявляла свою діяльність під час німецької окупації та відповідально виконувала обов'язки керівника УПА. Є однією із засновниць Всеукраїнської Ліги українських жінок, членом Проводу Конгресу українських націоналістів. Чимало спогадів передають елементи та сцени тортур під час допитів жінок. Елементи жертвності та мовчання Дарії Гусяк передає видання «Літопису УПА»: «Дарію привезли у великий кабінет в управлінні НКВД. Спочатку пробували підкупити: відпустять, влаштують життя, звільнять маму. Не заговорила. Тоді привели слідчого капітана Гузеєва

і почали катувати. Взагалі, слідчих було багато. Кожний по-своєму намагався розговорити, але в основному били. Спочатку відрізали косу. Знімали наручники і ними били по голові, що аж іскри з очей сипалися (колись думала, що це образне поняття, а виявилось, що справді сипляться). Били по вухах, по руках і ногах. Ноги були, як дошка до прання. Цигарки гасили до нігтів на руках. Затискали пальці у дверях. Били гумовими палицями й пасами. Дарка сама знімала з себе одяг перед катуваннями, бридилася, коли кати доторкалися до неї, і не плакала, не кричала під час тортур – лише молилася. Кати навіть думали, що вона не відчуває болю, що займалася йогою. На додаток до цих тортур – зовсім не давали спати»[64,с.644].

Під час опису бойових втрат, жіночі мемуари часто обриваються та перестають свідомо оцінювати історичну свідомість. Втрати близьких людей та спогади про це впливають на свідомість учасниць ОУН, іноді мемуари набирають характеру хаотичних, невпорядкованих за інверсією речень та прямої вказівки на те, що переживання затьмарювали все. Наприклад, за мемуарами Ярослави Романини-Левкович йдеться оповідь про першу та передову сотню «Орла» за бойові успіхи якого розносилося по Західній Україні упродовж 1943-1944 років, проте зі смертю та засвідченими актами розстрілу, втратами близьких людей авторки, розповідь набуває іншого характеру: «Про бойові успіхи сотні «Орла» на Кам'янецьчині ходили вже доволі обширні відомості. Я задоволена була успіхами цієї сотні в боротьбі за Україну, тим більше, що вже тоді, після першої записки, я знала, хто такий «Орел» і що він воює вже не за німецькі інтереси, а за справу незалежності України. Чекала я його, та не дочекалась, бо у Великодню суботу його наші розстріляли. Сотню цю розформовано й до нас у Нестаничі вернуло четверо хлопців, які були в сотні «Орла» й бачили акт розстрілу. Я сильно переживала, бо ж загинула близька мені людина, тим більше, що не в бою, а як обвинувачений за зв'язок з німцями. І тепер мені важко описувати про це, але таке горе довелося мені пережити, тим більше, що, як мені здається, він був дуже талановитий, і якби не цей, на мою думку, несправедливий вирок, він приніс би багато користі на

шому народові в дальшій боротьбі з большевиками»[64,с.225].

Жінкам в підпіллі часто доводилось проходити через стереотипізацію поглядів, щодо їх ролі як «воїнів» та посади яку вони обіймали в організації. За спогадами Ганни Духович, коли відбувались бої на території Карпат, вони прибули до сотні, на що командир незадоволено їм кричав: «Я тебе просив дати радиста-чоловіка. Ти казав: нема. А тепер присилаєш дівчат, щоб я їх хоронив?». Поблизу села Липа наша сотка натрапила на червоноармійців. Почався бій. Падали поранені і вбиті. Нам наказали ховатися. Тікали під охороною. Радистками дуже дорожили, бо багато грошей і часу витратили на наше навчання»[30, с.26]. За зрадництво та діяльність на користь радянських спецслужб отримували кару однакову, незалежно від гендеру: «Уночі повісили в Крилосі дівчинку Стефу. Прикріпили табличку: «За зраду!». Зранку в неділю люди йшли до церкви й дивилися на неї»[30,с.26].

Про численні жертви, які понесли люди в фізичному та матеріальному плані, внаслідок більшовицької та німецької окупації на території Львівської області, згадує підпільниця на псевдо «Гриб»: « Люди знали, що за Лонцького більшовики помордували людей. Казали, що тіла були страшно понівечені...Запах страшний стояв. А коли німці їхали танками через поле, то знищили людям весь урожай. Коли почали накладати контингент, кожен щось старався сховати. Тільки німці покинули село – почали падати бомби. Люди не знали, де їм ховатися» [30,с. 40]

Іншою точкою жертвовності ставали масові ув'язнення в таборах. Умови роботи були однаковими для всіх. Іноди використовували методи приниження, щоб зламати особистість колишніх підпільниць та зв'язкових. Внаслідок складних умов життя, смертність серед жінок у виправних таборах зростала: «Працювали на покинутій шахті. На долонях вискакували величезні пухирі, лопалися. Проте все одно мусила носилки брати в руки. Хліба майже не бачили. Годували перловою кашою зі смердючою, зіпсованою тюлькою. Від неї так хотілося пити, що припадали, як та худоба, до струмочка з іржавою водою. Від того мали бігунку – масово хворіли на дизентерію» [30,с.35]. Про періоди

заслання підпільців до Сибіру, Стефанія Вуйцик говорить досить детально, описуючи перше враження від суспільства, яке прийняло їх: «Населення в Сибіру було бідне. До нас ставилися добре, співчутливо. Часто навідували. Одного вечора ми розпалили вогнище. Пекли на ньому картоплю. Одна жінка запропонувала помолитися за всіх, хто воює, аби повернулись живими і здоровими. Її чоловіка й сина забрали на фронт. Хтось доніс. Отримала п'ять років за «антирадянську та релігійну агітацію» [30, с.47].

Внески та втрати жінок-підпільниць в національно-визвольній боротьбі неоціненні. Чимало втрат близьких людей спостерігали підпільниці на власних очах, проходячи школу війни. Розпочинаючи з навчання у вишколах, їх дитинство та підлітковість завершувалась. Вставати до лав ОУН – означало прийняти заповіді націоналіста та боротись за незалежне майбутнє. Виростаючи за перепетіями історичних подій, ніхто не проєктував, яке майбутнє їх очікувало. Внески жінок у війні пов'язані з їх посадами та обов'язками у підпіллі; отримання зв'язкових доручень, робота над пропагандистською діяльністю підносили визвольну боротьбу на новий штабель. Нерідко отримавши лише базову медичну освіту, членкині Українського червоного хреста проводили складні операції за допомогою лише підручних засобів, вони доглядали за людьми, які страждали паралельно від епідемії тифу та фізичних поранень. Під час військово-чекістських організацій, нерідко головними розвідницями ставали жінки, завдяки ще стереотипному погляду на їх роль в суспільстві. Перевезення воєнної амуніції, нерідко лягало на плечі жіноцтва. За зазначенням Марти Гавришко, жінки «застосовували свій еротичний капітал», щоб вивідати інформацію у «ворожих» чоловіків про дислокацію, кількість їхніх військ і плани»[28,с.10]. Усвідомлюючи, яке покарання може їх очікувати, вони не боялись переховувати у себе вояків, піднімати їх на ноги, знаючи, що життя може закінчитись тортурами або засланнями у Сибір та безжальною працею у виправних таборах. До найрізноманітніших ролей ставали жінки, не розуміючи того, що стають частиною політичного насильства. Вагомий внесок зробили підпільниці

Закерзоння, передаючи достеменну інформацію про ворогів до Служби безпеки ОУН. Охарактеризувавши їх стратегії, ролі у підпіллі – позиції жінок в лавах УПА не були другорядними, а становили єдине ціле.

Розділ 3

ВПЛИВ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ НА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ МЕМУАРИСТИКИ

В умовах розвитку історичної мемуаристики осмислення гендерного аспекту в соціологічних умовах набуває нових ролей. Історії розвитку стосунків підпільців, представлення їх підходів та варіація відношень «чоловік-жінка» в історії, залишається досліджуваним та вагомим аспектом в формуванні характеру діяльності підпільниць. З такої варіації виникає проблема впливу взаємовідносин на ореол описуваної історичної теорії. Частково, описи підпільниць ОУН характеризують на другорядному руслі історію, в якій вони живі і також мають право на «людські емоції» та світовідчуття. Домінантною специфікою жіночої поведінки в мемуарах стає опис стосунків та відносин, які непомітно вплітаються в плеяду їх професійної діяльності.

Рух ОУН набував статусу основного формотворчого піднесення незалежності України, виходячи з цього, показ міжособистісних зв'язків між підпільцями, становлення жіночої поведінки та романтизації особистості не був взагалі в пріоритеті висвітлень. З впливом гендерного аспекту на сучасні студії історіографії, такі теми стають нівелюючи ми для опису та створення жіночих мемуарів, тієї доби. Тенденція: розповісти на фоні підпільної боротьби про взаємовідносини та емоційне перенасичення людини стають актуальними. Таку проблематику знаходимо в мемуарах Марії Савчин, Ольги Коновалець, Марії Квітковської, Дарії Полюги, Катерини Зарицької.

Формування гендерної студії дослідження в Україні спонукало до нових тем висвітлення в історії. Таким чином, в жіночих мемуарах та спогадах синонімічного характеру, важливе місце виводиться чоловічому світу, на протигагу чоловічим мемуарам, авторства Василя Галаса, Петра Хмари, Федіра Кондрата, де про роль жіноцтва не згадується майже нічого та не відбувається фокусації на їх світі. Усім хто жив в той період, загиблим, рятівникам та скривдженим людям, авторки найчастіше присвячують свої сповіді, задля

увіковічення пам'яті про події УПА та ролі кожної людини в них. Чоловічі образи, які зустрічаються в жіночих дослідженнях часто руйнують стереотипність тендерів, рідко, але все ж вони могли втікати з бою, залишати напризволяще інших або плакати за загиблими друзями. Іноді в період епідемій та захворювань, вони поставали кволими та немічними, а діяльність УЧХ піднімала їх на ноги. В жіночих мемуарах без остраху писали про сексуальні відносини та взаємозв'язки між підпільцями, про принизливе становище дівчат та юнаків, в яких вони опинялись, йдучи на невмотивовані вчинки під егідою боротьби. Гендерна тенденція позначилась на такому структурно-описовому характері, дозволяючи в умовах війни розкрити поняття «чоловіче» та «жіноче» по-новому.

3.1. Характеристика спогадів дружин учасників лав ОУН та УПА

Серед ієрархічної системи соціальних цінностей в історії підпільної боротьби, сім'я ніколи не переважала на верхньому штабелі. Поміж умовних духовних цінностей, виступали більше риси характеру людини та вміння їх практично застосувати під час війни, аніж заняття влаштуванням соціального інституту. В інструкціях для членів ОУН та УПА містились нотатки, які наголошували на тому, що «чоловік - боротьбу, революцію, ставить понад все, а батьків, жінку, дітей жертвує для боротьби, для свого народу. Тому родинні відносини не сміють йому ставати на перешкоді у революційній його боротьбі»[19,с.139]. Проте особливої уваги заслуговують мемуаристичні уривки дружин учасників лав ОУН та УПА, так як вони вміщують цінний синкретичний матеріал побутового життя та марки досвіду на тлі історичних подій. Вони розкривають більше свідчень для творення історичного портрету видатних громадських діячів та показують особливості життя в руслі емоцій та підпілля.

Найбільше відомостей про життя та становлення жінки в системі ОУН відображує Марія Савчин. За спогадами зафрагментованими дослідниками, вона наголошувала на тому, що «Не менш пригноблював мене факт, що з одруженням я затрачувала свою рівнозначність серед підпільників. Моя поява в

котромусь з районів сугерувала, що «тут недалеко є провідник», а моя опінія про якусь справу вважалась опінією Орлана»[62,с.107]. Авторка неодноразово наголошувала на тому, що рівень особистості та її сприймання серед підпільців повністю змінилось. Ставши дружиною «Орлана» вона отримала певні обмеження в публіцистичній діяльності серед громади однодумців. Нерідко в особистому житті наставав період, коли грані свідомості перевертались в іншу грань, певні події могли впливати на свідомість та вчинки жінок. З наступним етапом життя Марії Савчин, наводиться характеристика поглядів чоловіків на роль особистих подій в межах сім'ї і підтвердженням на вищезазначену думку, щодо першого плану на війні виступає така теза: « У нашому особистому житті зайшла подія – я завагітніла і чекала на зиму дитини... Орлан скоро роздумував і змінив думку, знаючи, що нічим не зможе допомогти мені у вихованні дитини та що кожного дня чекає на нього смерть. Мені в цю пору вистачав аргумент, що жінки інших підпільників родять та якось виховують дітей, і то не лишень тут, але і в Україні, де обставини набагато важчі. Отже, якось і я дам собі раду» [62,с.105]. Якщо жінка ставала дружиною провідного підпільця, перебуваючи закордоном та отримуючи завдання на територіях, підконтрольних іншій країні, вона повинна була обов'язково змінювати своє ім'я та прізвище. До високих конспіративних методів мали вдаватись всі дружини учасників УПА, навіть не піддаючись допитам та тортурам. Отже, дружини несли на собі важку конспіративну ношу, дотримувались багатьох інструкцій, щоб ціною життя захистити озброєну гілку націоналістів: «Щоб не допитувався ніхто про чоловіка, в документах я була незаміжня. Дитина моя народилась ніби безбатченком»[62,с.109].

Досить часто в складних моментах спілкування та листування жінки, вихованої вишколами, тяжкою працею в бункерах,у неї все одно опускалися руки. З приватного листування Марії з чоловіком дізнаємося про те, що «Орлана» УГВР нагородила Срібним Хрестом Заслуги за вклад у боротьбу і це означало те, що чоловік повністю віддавався у боротьбу, залишивши на окремий період дружину з дитиною в польському містечку: «Вістка ця була для мене

жахливою. Я добре розуміла, що вона означає: ми розходились назавжди, навіки. Я з дитиною застрягну в якомусь польському місті, а він буде боротися в Україні, поки не загине» [62, с.111]. За структурою мемуарів Марії Савчин, розпочинаючи з тематичного розділу «Вогнем і терором» відкривається історія не лише її власного життя, а й чоловіка. Мікроепіграфи до кожного розділу коротко оповідають про діяльність повстанських кадрів пов'язаних з командами наданими «Орланом». Історія підпільної боротьби Закерзоння набуває нових відтінків через те, що постать дружини провідного керівника УПА займалась не останнім місцем серед підпільного суспільства. Ціннішим є той матеріал, який ілюструє психологічну та вмотивовану поведінку чоловічих портретів в історії. Досить часто жінка жертвувала та втрачала все, що в неї було. Авторка не соромилась та вмістила в мемуарах епізод пов'язаний з моментом віддачі енкаведистам своєї дитини та стрибку у вікно, знаючи, що під час тортур її волю зламають: «У тих критичних секундах у моїй душі розігрівалась страшна баталія, що кожним своїм висновком розуму розривала на куски моє серце»[62,с.120].

Повертаючись до історії УПА, героїня надає власну оцінку певним етапам та періодам боротьби підпільців: «Просування фронту через Волинь та Полісся – дуже важкий період для УПА. Крім постійних боїв з переважаючими кількісно і краще озброєними військами НКВД, воякам УПА часто доводилось ще й цілими днями жити впроголодь у заблокованих лісах, що впливало на моральне послаблення людей. У такий критичний час підходив до вояка агент і говорив, у якій-то безнадійній і зовсім безвиглядній ситуації опинилась УПА та що немає сенсу вести боротьбу»[62,с.187]. В таких свідченнях дружина Галаса опиралась також на його світогляд, отже продукуючи оцінкову результативність діяльності, можна стверджувати на тому, що жіночі мемуари дружин УПА часто продукувались та не відрізнялись в ідеях з їх провідниками.

Важливим матеріалом слугує корпусна структура мови та «ідеології підпільництва», якою її називає Савчин, опинившись у київській в'язниці під слідством МГБ. Під час слідства, авторка наводить той факт, що троє майорів

намагались з нею розмовляти українською мовою, взагалі нею не володіючи: «Мова – це найточніший показник політичного статусу народу. Підпільна література повсякчас заторкувала мовне питання, розкривала дискримінаційну політику Москви, стосовну до української мови. Знаючи, якою важливою нам була рідна мова, вони тут силкувалися нею говорити до нас. Ця упосліджена і зневажена ними мова не давалася їм легко, штивніла, пручалася в їхній вимові, в горлі їм застрявала, гейби не бажала, щоб оскверняли її тут, у цій установі»[62,с.417]. Статус учасника визвольного руху під час слідства, був найтяжчим, особливо для жіночої психологічної системи: «Про його арешт (учасника) не повідомляли родину, яка була вже вивезена, ні взагалі будь-кого. Часто він попадався в руки безпеки так, що ніхто про це й не знав. Його тримали в максимальній ізоляції до кінця слідства. Після присуду ним і далі ніхто не цікавився, не розшукував його по тюрмах, не привозив харчових передач, не писав листів»[62,с.421]. Внаслідок такої ситуації, Марії Савчин було запропоновано підти на співпрацю та повідомити потрібну інформацію про діяльність чоловіка та загальний устрій підпільців, їх пропагандистські плани. Жінка погодилася на це, маючи на меті просто втекти з того замкненого кола допитів, але розповідати про свого чоловіка не збиралася. У розділі «У київській слідчій тюрмі» підводиться велика кількість епізодів, які оповідають про промислове життя України, економічне та культурне. Перебуваючи разом з чоловіком у в'язниці, над авторкою проводився ряд «виховальних заходів» : розмови на українській, паради, поїздка до Запоріжжя, ілюстративна аналогія радянського життя. Розділ за передачею історичних моментів є кульмінаційним, так як менторський наратив авторки переплітається з суворою реальністю Радянського Союзу та суспільством, яке живе в ньому. Мемуари підводять нас до самовідданого вчинку, який здійснює чоловік Марії, в такому руслі історична постать набуває героїчного характеру. Василь Галаса відправляє свою жінку нібито на шлях знищення політичної еміграції, насправді даючи їй шанс втекти від нагляду МГБ. В такій позиції жінка підсумовує перемогу своєї підпільної діяльності, будучи дружиною провідника

Закерзоння, а з 1948-1950 років крайового Волині, Полісся, Вінничини, яка полягала у винесенні визвольної боротьби за межі країни: «Це був мій останній бій, не в лісі і не з бункера, а в кабінеті міністра, і я його вже виграла. Якби Слон (заступник міністра ГБ) був кращим психологом, він міг би вчитати в моїх очах тріумф перемоги. Дивилася йому упевнено у вічі і думала, наскільки наша правда мусить бути небезпечна для них, коли тут так лякаються її» [62,с.495]. Статус підпільця у свідомості жінки відбився на все життя, змушуючи її не забувати про виконання свого найголовнішого обов'язку видрукованого «Декалогом» : «Коли дуже дошкуляла самотність, я витягала з торби потріскані на росах і болотах чоботи, розгортала продірявлену молями квітчасту хустину...Тоді всі вони, мої друзі, сходилися до мене в гості, вносили в мою хату запах сосни з Карпат, солодкаво-терпкий аромат зілля з кременецької поляни...Я не даю вам пропасти безслідно, запевняла я їх, і втомлену душу огортав спокій, яким нагороджує людину свідомість того, що вона виконала свій обов'язок»[62, с.479]. Спогади Марії Савчин містять посилену та деталізовану увагу до повсякденного життя підпільців, влаштування криївок, начиння бункерів, розповсюдження пропагандистської діяльності. Як дружина крайового провідника УПА, вона вмістила в своїх спогадах портретну та психологічну характеристику чоловіка, охарактеризувала його ідеї та діяльність з вчинками у найвідповідальніші для повстанців моменти.

Однією з «передових зв'язкових» Романа Шухевича була Катерина Зарицька, дружина діяча ОУН Михайла Сороки. Її мемуаристичні спогади «Молитва до сина» опубліковані перевиданням 2002 року. Вперше про її постать почули з сенсаційного вироку : дівчину, яка приєдналась до ОУН в окреме крайове підпілля під керівництвом Марії Кос, підозрюється у вбивстві міністра внутрішніх справ Польщі: «В ході слідства доведено, що К. Зарицька була причетна до ліквідації Я. Бачинського, донощика польської поліції, замаху на під комісара львівської тюрми Бригідки В.Коссодубзьського, на друкарню «Праця» у Львові: особисто заклала бомбу з наказу Організації, бо

редакція публікувала провокаційні статті проти ОУН, допомогла виконавцю атенату на міністра Другої Речі Посполитої, Грицеві Мацейкові, уникнути арешту» [59,с.302]. Під час зустрічі з «Тарасом Чупринкою» позиція жінки в підпіллі була загальновлаштованою, жінка не наважувалась детально поглинути в життя та перемовини підпільців, боялась озвучувати свою думку. Однак, Зарицька на псевдо «Монета» завжди вступала в дебати та дотримувалась своїх позицій. У своїх споминах жінка характеризує культуру повсякденності з якою зустрілась в підпіллі. Будучи знайомою з дитинства з Романом Шухевичем, потрапивши до нього на конспіративну квартиру в с. Княжичі, вона згадує як з дівчатами змагалась за впливовість та увагу чоловіка до себе: «Я була не дуже досвідчена,у ті часи, не мала потрібного досвіду, але під впливом амбіції вирішила показати верх мистецтва, тож не раз викликала дівчат на суперництво. Маня приготувала яринову зупу з молодой шпагової квасольки трохи сирувата вийшла. На другий день старалася вже я, щоби у зупі було докладно все зварене. Моя зупа була переварена»[59, с.246]. У мемуарах вона зосереджує детальну увагу на описі діяльності Шухевича, Сороки, інших зв'язкових дівчат, які опинялись перед різними ситуаціями, сповненими гумору та драматизму. Назвою своїх мемуарів «Молитва до сина» жінка хотіла провести ілюзійний діалог підпільної боротьби УПА з читачами, які охоплять їх.

Численна кількість споминів Ольги Ільків з мемуаристичними уривками вміщеними в Літописі УПА, розкриває прообраз національних ідей в підпільній боротьбі та доповнює портретні образи Романа Шухевича, Катерини Зарицької, Дарії Гусяк, Володимира Лико. Ставши дружиною передового керівника Стрийського проводу ОУН, Володимира Лика на псевдо «Данило», вона підсумовує та розкриває роль жінки у національній боротьбі, пройшовши через досвід осмислення. Спогади, датовані хронологією від 1942 року підкреслюють позиції жіночої боротьби та значенності: «Тепер ви, жінки, мусите повністю заступити нас, мужчин, в організаційній і практичній роботі, бо ми, мужчини, у ситуації, яка наближається, будемо втягнені у безпосередню

збройну боротьбу» [64, с.247]. Такий вияв монологу вміщує жінка в спогадах, закарбованих від свого провідника на псевдо «Смола». Однією з особливостей її мемуарів стає варіація та вмотивованість подій з оглядом на героїчну позицію та авторитет Шухевича. Ольга Ільків наголошувала на тому, що «головним стимулом і найбільшою підтримкою для жінки в умовах боротьби була довіра того, хто відповідав за всіх — Романа Шухевича; він розумів трагізм і героїзм жіночої долі» [64, с.248]. Жінка наводить факти в яких описувалась їх складна доля та відмінність від інших дівчат. За цією відмінністю, «бандерівок можна було упізнати за тим, що у неї спідниця коротша, ніж у сільських дівчат, інша зачіска, вона охайна. Тож під час облави дівчата вдягалися відразливо, мазали сажею руки та обличчя» [64, с.249]. О. Ільків зауважає на тому, що діяльність Шухевича в жіночому осередку була цілком природною ситуацією, виходячи з конспіративних начал: «почував себе спокійно без бойової охорони, у товаристві жінок» [64, с.250].

Наталя Березинська-Шухевич – дружина головного командира УПА, не залишила після себе спогадів, але окремі її уривки зустрічаються в мемуарах Ірини Козак. За переказами Ірини Козак сформувався якісний портрет, який характеризує діяльність Наталі у підпіллі: «Деякі риси характеру Наталі Шухевич дають змогу говорити про неї як про жінку сильної вдачі: на допитах вона поводитися твердо, ніхто з підпілля не постраждав через її свідчення» [64, с.253]. Через таємний поліцейський нагляд за нею, Роман Шухевич не мав змоги часто навідувати свою сім'ю. Після його ув'язнення за спогадами дружини, про «нормальне» сімейне життя не йшлося мови. Можливо, таким чином він застеріг свою дружину від майбутніх утисків жандармерії. В кожному уривку зі споминів, чоловік – є опорою жінки, навіть в умовах підпільної боротьби за свободу України та цілісність соціальних щабелів сім'ї.

Спогади Дарії Кришталь, дружини Ярослава Шпиталя, учасника ОУН, детально характеризують устрій криївок. Така деталізація свідчить про те, що жінка до 1950 року працювала кухаркою, потім друкаркою серед головного

осередку пропаганди ОУН, таким чином, бачила внутрішній устрій та начиння середовища в якому виховувались підпільці. Про важке становлення та турботу свідчать рядки, зібрані Меморіальним фондом імені Петра Чорного: «Їжу у криївці готувала тільки вночі. Щоб на восьму був сніданок, прокидалася о третій ночі»[64, с.225]. Жінка часто отримувала доручення від провідників, бо могла вільно проходити по території, окупованої ворогом: «Передавала пошту, стежила за залізничною колією. Вела записи про рух потягів зі сходу на захід, а в іншій колонці – у зворотному напрямку»[64,с.226]. Цінний внесок у споминах повсякденного життя внесла Дарія «Доля», оповідаючи про розташування та створення криївок та їх функціональної приналежності: «Криївку на горі Кичера збудували капітально: її ширина – 5 метрів, довжина – 35. Стіни були зі смерекових кругляків. Вхід – 1,5 на 1,5 метра, за ним – 4метровий коридор. Посередині кімнати – піч-комин і муrowаний п'єсц для обігріву...»[64,с.228]. Про взаємовідносини чоловіків та жінок згадано у кожних споминах та мемуарах жінок-дружин підпільців. Орієнтуватись на щасливе майбутнє ніхто не збирався, так як найголовніше призначення – боротись за справедливість, проте були моменти в які люди відчували світосприйняття інших, завдяки тому, що вони опинились в обставинах війни. Взаємовідносини з планами заручин, серед підпільців були типовим явищем і досить часто провідники керували таким процесом: «Ми думали узаконити стосунки, коли вийдемо з підпілля. Провідник порадив зробити це зараз, бо «Корчак» мав отримати нове призначення. П'ятого червня 1947 року він пішов до кравця, який шив «Северові форму». Потрапив у засідку. Відстрілювався. Щоб не здатися живим, покінчив із собою. До нашого весілля не дожив 12 днів»[64,с.229]. Характерною особливістю споминів Дарії Шпиталь є посиленна деталізація до внутрішнього устрою місця, де проживали учасники ОУН та розгортання пропаганди, завдяки діяльності підпільних друкарень.

Марія Пастух «Богуславка» розповідала про ставлення сільського населення до приходу більшовиків та викоремила поодинокі випадки, коли люди радо зустрічали їх. На Івано-Франківщині, одружившись з Петром Пастухом,

учасником підпілля ОУН, розгорнула просвітницько-національну діяльність, після виховання у вишколах та роботою зв'язковою: «За кілька місяців на репетицію у клубі прийшов повстанець «Лис». Сказав іти додому, бо там зі мною хочуть поговорити. Один допитував про криївку, другий записував. Казали: «Як зізнаєшся, нічого тобі не зробимо. Даємо слово комуніста». Я все заперечувала»[64,с.190]. Наслідком культурної діяльності ставали численні допити, цікавим було те, що сільські настрої орієнтувались лише на особисті спостереження; не знаючи моментів допиту, люди лише говорили: «Ти – не мати! Лишила шестимісячну дитину і цілий день тут сидиш!»[64,с.191]. Живучи в осередку таких настроїв, авторка зуміла достовірно проаналізувати еволюцію сільських поглядів в умовах плідного розвитку УПА та залишків наслідків ідеологічної кампанії ворогів. Були випадки, коли знайомі з власними причинами користі намагались позбутися жінки: «Восени 1953 року сусід Славко Балюк приніс три фото: ми з дівчатами в лісі за кулеметом, а біля нас – повстанці. Розказав, що знайшов під мостом над річкою Свірж, коли йшов Довгим і Гуцуляком – провокаторами, які працювали з більшовиками. Я з переляку ті світлини кинула в пічку. Довго думала, як ті знімки зникли з моєї хати. Маю здогад, що їх потайки винесла колишня подруга Катерина, яка свого часу була підрайоною провідницею Юнацтва. Мабуть, хотіла догодити Довгому, бо любила його. Невдовзі після того випадку повернувся мій Петро. Стало спокійніше.»[64,с.191]. Підсумувавши подібні чинники, жінка підводить до підсумку, що їх сім'ю почали навіть вважати ворожою на селі: «Сім'єю «ворогів народу» нас уважали аж до 90-х років ХХ століття. Коли встановлювали членство в УПА, яке давало право на додаткові грошові виплати, ми із чоловіком відмовилися від тієї допомоги. Коли в страшні роки щиро хотіли своєї держави, то не думали, що нам хтось колись щось має віддати»[30,с.191].

Катерина Максимович на псевдо «Тамара», дружина Михайла Квася «Монах», у споминах варіює увагу на темі перебування жінок у в'язницях та їх поводження під час допитів. Переховуючи свою сестру на квартирі, намагалась

створити план для її виведення з Львівської області. Операція не відбулась, з сестрою її було затримано та відправлено на виправні табори, де пізніше вона познайомиться зі своїм майбутнім чоловіком. Попередня ситуація з наслідками переховування завершилась слідством та допитами, які проводились в окремому корпусі Львова: «Слідчий Федоров мав нагайку з маленьким гачком на кінці. Ударить – і цівочки крові стікають по тілі. Допитував вночі. Часто був напідпитку. Любив роздягати дівчат догола. Усі в камері молилися, щоб до нього на допит не потрапити. О третій годині ночі почувала: «Кто тут на букву «М»?». Устала. Повели до Федорова. Наказав роздягатися. Стояла гола в його кабінеті й чула, як у сусідній кмнаті дівчина кричала не своїм голосом. Потім щось гупнуло. Дівчина замовкла»[30,с.174]. Перебуваючи довгий час у бригадці, авторка зуміла точно відтворити картини реального життя дівчат, які опинилися там: «У камері було до 30 дівчат. Щоб підтримати себе в душі, часто молилися, декламували вірші. Я розповідала про книжки, які колись читали. Невдовзі в камері з'явилась молоденька Слава. Підслуховувала наші розмови і про все розпитувала. За два тижні мене забрали в карцер на сім діб. Моя сестра Анна одразу запропонувала помститися: «Дамо Славочкі «коца»». Накинули на неї покривало й дубасили щосили. За це всіх позбавили передач від родичів. Дівчата оголосили голодування. Їм насильно вливали їжу через зонд. Після мого повернення з карцеру нас усіх перевели в Золочівську тюрму. Там і судили»[30, с.174]. Надзвичайно важким було становище вагітних жінок, які працювали у виправних таборах. Іноді дозволялося, якщо жінка відпрацювала дві третіх свого строку поїхати та побачити своїх родичів: «Улітку 1958 року на сьомому місяці вагітності їхала із Сибіру додому. Прибула на львівський автовокзал... Із вікна автобуса дивилася на знайомі місця, і щоками котилися сльози»[30,с.175]. Найчастіше дружинами учасників підпілля ставали жінки, які разом опинялись в засланні на виправних таборах. Майже всі вони були політв'язнями внаслідок своєї діяльності. Після того як дозволялось на деякий час від'їхати на рідну землю, за дівчатами приставали дільничих, які нагадували про термін повернення: «Щодня бував дільничий Семьонов і

нагадував, що треба вертатися на Колиму. А я ще навіть не родила. Мусила писати прохання прокурору Прикарпатського військового округу, щоб дозволив побути з рідними довше. Чоловік прислав телеграму: «Якщо буде дівчинка, назви Надія, бо в нас нічого не лишилося, крім надії». За рік після народження мене реабілітували»[30,с.176].

Спогади Анастасії Ліскевич, дружини Мирослава Ліскевича, учасника підпілля УПА, варіюються навколо їх спільної підпільної діяльності. За дорученням вони мали в селі розповсюджувати та обмінювати підпільні грошові документи: «Ходили з ними до найбагатших людей у селах Туринка, В'язова, Пили, Воля Висоцька, Деревня. Там зв'язкові або статичні показували до яких хат можна піти, а до яких не варто. Віддавала їм бофони різних номіналів, а вони мені – рублі. Робота була небезпечна, бо люди були різні, багато провокаторів, могли здати. Виручені гроші клали в торбинку, прикривали маслом, сиром, сметаною і їхали до Львова»[62, с.165].

Тамара Кришталівна на псевдо «Мотря» працювала в юнацтві та жіночій сітці підпілля, характеризує свої спомини з позиції людини, яка тривалий час відбувала покарання в таборі у Воркуті за політдіяльність. Там вона і одружується з колишнім підпільником Василем Кришталецьким. Її спогади упорядковані в низку подій, які доносять інформацію про наслідки ув'язнених жінок та описують устрій в таборах виправного значення. Про тяжку роботу на шахтах та загальний розпорядок дня, який нічим не відрізнявся від чоловічого вона згадує: «Три роки працювала на шахті. Найважчою була нічна зміна: починалася опівночі і тривала до восьмої ранку. Начальниками змін – десятниками, були криміналісти-рецидивісти. Роботу закінчували знесилені, мокрі. Ішли коридором, із двох боків огороженим 3-метровим дерев'яними стінами з колючим дротом. У табір не пускали, доки всіх не зберуть. Чекаючи останніх, люди промерзали, бо надворі мінус 40. Годували баландою і тюлькою, овочів не бачили, окрім напівгнилої капусти. Коли зміна виконувала план, то давали 200-грамові американські консерви. Після зміни отримували по 5 грамів мила на душу» [30,с.152]. Найчастіше такі спогади

зустрічаються у дружин учасників підпілля, чоловіки яких займали не досить високі посади в ОУН, УПА, дотично працювали один з одним або лаштувалися в однакових криївках. Основна частина сімей, які склалися з підпільців, створювалася у виправних таборах. За загальними стереотипами у підпіллі, основа устрою полягала у боротьбі за справедливість, варіювання навколо створення сім'ї не відбувалось та не пропагандувалось. Відрізнялось становище вагітних дівчат, які перебували у засланні, для них були дещо інші умови. Авторка споминів подає такий фактаж: «У таборі весіль не було, як таких пар – теж. Хлопці ночами бігали в наші бараки. Дівчата вагітніли й народжували дітей. Після порогів їх направляли у спеціальний барак. Батьків туди не пускали, а буйних, які пробивалися через охорону, відправляли в інші табори. Тут було покращене харчування – м'яса не давали, але мали молоко. Удень жінки майстрували іграшки для дітей, шили їм одяг. Чотири рази на день їм дозволяли зустрічі з малюками. Приїжджали бездітні пари на усиновлення. Одного разу матерів із бараку вигнали на роботу. Прийшовши з неї, дітей не застали. Їх вивезли в дитбудинки десь на Урал. На згадку полишали хіба фото малюків»[30, с.153].

Олександра Ковалюк, дружина повстанця із Львівщини, Василя Ковалюка, пов'язує свою низку спогадів зі становищем в містах Івано-Франківщини під час повстанчої боротьби українців проти німців. Так як чоловік був повстанцем, вона додає до споминів велику деталізуючу рису описовості декількох етапів боротьби : передумова бойових подій та настрої серед села, щодо жорстокості німців, відвідування ресторанів, задля отримання інформації, які створювались для німців на окупованих територіях та бойові події пов'язані з союзниками німців – мадярами. Події пов'язані з відношенням німців до євреїв в українських селах, авторка згадує так: «Ведуть Снятином колону єврейок, кілька сотень. Голови похилені. По боках ідуть німці й поліцаї. Усі знали, яка їх доля. Дехто розказував, що бачив ями на околиці міста і земля там ворушилася. Серце стиснулося, на очі накотилися сльози. Але боялася навіть плакати. Бо німці всіх, хто жалів євреїв, запихали до тих колон. Забігла на

будинок і розридалася. Потім і ми відчули жорстокість гітлерівців: ловили людей і відправляли до Німеччини, стріляли патріотів, ми лиш устигали їхні списки читати»[30,с.133]. Іноді дівчат відправляли до окремих закладів, призначених для німців, для отримання та вивідування потрібної інформації. В таких закладах часто працювали українки, які добре знали німецьку мову: «Пішли з другом Зенком у ресторан NurFURDeutsche у Коломиї. Він добре знав німецьку, тож упустили без проблем. Грала гарна музика, танцювали танго. Офіціантками працювали українки. Сиділи офіцери з нашими дівчатами» [30, с.133]. Внаслідок боротьби та розбиття окремих підгруп гітлерівців у Карпатах, німці відправили на українські села мадярів, які були на той час їх союзниками. Провідники ОУН вирішили шукати різного виходу рішення проблеми. Рішенням стала жінка, яку відправили встановлювати зв'язок з угорцями: «Як відплату німці послали мадярів у карну експедицію на села. Ті зібрали чоловіче населення – від малого до старого – загнали до школи в Соколівці. Нашим сказали: «Як почуємо хоч постріл, то будемо десятку вати заручників». Послали мене на переговори. Убрали по-гуцульськи, у кошик поклали харчі. Підійшла до стійкових, прошу зустрічі з командуванням. Вийшов старий офіцер, провів у вчительську кімнату. Домовилися до того, що до них о четвертій годині по обіді прийдуть три наші переговорники, без зброї. Усіх людей визволили. Домовилися про перемир'я і про те, що села Стебні, Красноїлля й Голови перейдуть під наш контроль. Там якраз проходили вишколи відділів УПА. Але наступного дня мадяри порушили обіцянку – повстанці «зняли» двох їхніх розвідників»[30,с.135]. Дезертирство та шпигунство було явищем досить частим в підрозділах УПА. Проте легко було помітити зрадника та підставну особу, часто підставними ставали офіцери НКВС, які видавали себе за кур'єрів та зв'язкових: «Був у нас жорстокий есбіст «Дик». Очолював групу ліквідаторів в окружній Службі безпеки Коломийщини. Усе хвалився своїми шрамами і казав, що жертв мучить так само, як його в польських катівнях. Був то офіцер НКВС, засланий в ОУН. Видавав себе за Дмитра Валька з Ямниці – підпільника, який сидів у Березі Картузькій. Чекісти

його вбили і послали такого ж дебелого, рудуватого, трохи лисого. Він добре знав свою легенду. Завдання мав ліквідувати провідників»[30,с.135]. Часто основними мотивами дезертирства серед жінок, як згадує жінка, ставали емоції та відчуття до чоловіків з ворожого фронту. Якщо аналізувати чоловічу половину дезертирів УПА, ними керував страх смерті, відчуття помсти або ідея приєднатись до іншої сторони. Прояви зради підламували дух підпільців та виховували холодний розум, щоб розрахувати вихід з тієї ситуації в яку вони потрапляли через них: «Дивимось – на горі якісь цивільні та військові з фотоапаратами. Нас вистежують. Миттю вони стали спускатися та відкривати вогонь. Дезертир з УПА видав нас стрибкам і енкаведистам. Вони зайшли в село й почали палити хати. Худоба ревіла, пси гавкали, діти плакали, жінки лементували. Я слаба була: ноги в чиряках після простуди, на лиці – екзема, але кинулася до лісу. Сховалася за сухою гілкою, що лежала на землі, накрилася осіннім листям»[30, с.136].

Характеристика спогадів дружин учасників ОУН та УПА багатогранна. Але в окрему низку з позашлюбними відносинами, які були частими серед керівників підпільців, виокремлюється великий корпус жіночих спогадів. Більшість історичного фактажу даного корпусу пов'язана,насамперед, з двома найголовнішими образами: чоловік-жінка, які взаємодіють в нестандартизованому побутовому світі. В такому випадку підвищувався рівень ризику. За спогадами жінок, їх стосунки часто використовували для знайдення точної інформації або слідкуванням за чоловіками. Іноді наслідками допитів та тортур дівчат, які були в стосунках з керівними очільниками УПА, ставали чималі негативні результати для поселень. Таким чином, за спогадами місцевого населення, керівник Коломийського округу внаслідок арешту коханої, ліквідував понад п'яти над районних округів та знищив 200 підпільців. За словами зв'язкової Ольги Паламарчук, заарештованої органами НКВД 1 грудня 1944 р, їй наказували, «щоб якнайбільше кохалась з Ромком і щоб слідила, де він ховається, щоб потім його віддати для НКВД»[29,с.125]. «Роман» на той час був одним із керівників підпілля в Торчинському районі на

Волині. При черговому інструктуванні 23-річної таємної інформаторки МГБ — зв'язкової Євгенії Скушки, працівник спецслужб наголошував: «Погодися з ним [провідником «Яром». на все, навіть на те, щоб він мав з тобою зносини. Ти дівчина молода, тобі це шкодити не буде». Часто працівники радянських силових структур настійливо «рекомендували» підпільницям вступати у сексуальні стосунки з кількома партнерами за короткий проміжок часу, щоб отримати більше важливої інформації.. Зв'язкова Анна Мудар («Мотря», «Зірка») на допитах СБОУН свідчила, що працівник НКГБ Павло Заварегін запевнив її: «Там між провідниками будуть хлопці і мушкетери, з якими можеш навіть піти на полові зносини, то тим більше довідаєшся. Ти пам'ятай, що наші дівчата погібали на фронті в боротьбі за тебе, а ти повинна зробити навіть це». В спогадах Марії Паночко, яка була агенткою НКВД, вона отримувала поради: «Знайди іншого коханця, бо провідник «Байда» не розповідає тобі корисної для спецслужб інформації»[29, с.127]. В 1950 році виходила інструкція в ОУН з приводу таких випадків, як згадують жінки, там містилась теза: «З метою розробки поодиноких повстанців МГБ веде точну розвідку за всім дівчатами, що мають зв'язки з повстанцями (в МГБ заведені описи дівчат, які любляться з повстанцями, вийшли за них заміж чи мають з ними діти)»[29, с.128].

Цілісна характеристика спогадів дружин учасників ОУН та УПА надає змогу охарактеризувати та спостерігати за підпільним життям окремих учасників криївок, розглянути розгалужену систему видання указів та командування передових чоловічих постатей в умовах війни. Система покарань та обходжень з жінками, за якими вівся нагляд все життя, дає змогу оцінити критичний стан в суспільстві жіноцтва, який руйнував їх психологічну систему світоглядів. Ймовірно, за таким світосприйняттям жінки й знаходили свої відносини з колишніми політв'язнями в таборах виправного режиму. Окрему оцінку надає жіноцтво в суспільстві, в якому зберігся консервативний світогляд та невміння усвідомлювати чітку позицію воїнів УПА, в основному, на селищах відбувалась така тенденція з 1953 років. В іншому руслі розвивається тенденція опрацювання історіографами спогадів, які відносять до позашлюбних відносин,

вони чітше розкривають портрети чоловіків та надають свою оцінку подіям, без навіювання чоловічої думки.

3.2. Національна заангажованість в гендерних інтересах 1940-1950х років

Питання заангажованості в гендерних інтересах становить ряд досліджуваних причин. Якщо ти свідомого обираєш шлях підпілля і за гендером ти жінка – то що тобою керує? Стереотипність розглядаємого поняття «гендер» полягає в уставленій моральній нотатці : «Жінці не місце на війні». Питання вмотивування та причин боротись за свою країну, не лише покладатись на чоловічу силу, розглянуто більш детально в збірці споминів Марти Гавришко та в публікаціях Меморіального фонду, фінансованого Канадою в окремих освітніх, історіографічних установах. В багатьох мемуарах, події яких датовані від 1940-1950х років постать жінки в залученні до структур інституційного та військового оформлення була проблемною. В особі жіноцтва вбачали проблему, так як їх постать могла зруйнувати духовний, цілісний зв'язок між чоловічим братерством, їх бойовий дух. Аналіз спогадів жіноцтва, які були учасницями підпілля свідчить про те, що за ангажованість до лав підпілля була різноманітною. На причини впливав їх соціальний статус, професія, політичні погляди, релігійні вірування. Серед основних причин відносимо: свідоме бажання до пригод, цікавість, захист від оточуючих, наслідування своїх рідних, коханих. Найвагомішими чинниками, які вплинули на їх подальше життя вони називають ідеологічний та політичний. Вже з 14-16 років жіноцтво залучали до співпраці до навчання у вишколах.

Одна з членкинь Юнацтва ОУН, «Ліщина», яка проживала легально та була зв'язковою і розвідницею, називає свою причину вступу до підпілля помстою та боротьбою за справедливість, яка розпочалась з приходом більшовиків, потім німців до її села Богатківці: « Хто не здав контингенту (продуктовий податок), того сильно били і не давали пеклювати(молотити зерно). Особливо діставалося бідним. Ми мали велику господарку, сім гектарів

поля. Мій тато завжди все вчасно здавав. Та одного разу прийшли повторно. Забрали всю пшеницю, гречку, овес, ячмінь, які ми лишили на насіння, фураж. Усе повантажили на фіру та повезли. Говорили, що свої таке роблять. Потім люди розказували, хто в селі тую нашу гречку змолів і крупи їв»[30,с.30]. Наймасовіше виникали випадки вивозу українців до Німеччини на примусові роботи. Щоб уникати такого, дівчата нерідко тікали до підпілля, проте страждати міг все одно хтось із сім'ї: «Мою 17-річну сестру Євгенію вивезли до Німеччини, хоча не мали, бо ми були великі господарі. Здавали великі податки. З її листів ми дізналися, що попала до бауера. Косила косаркою,рубала дрова, робила все в господарстві і так зносила одяг, але господар нового не давав, хоча мусив. Тоді моя мама поскаржилася в Арбайтзамт, і її перевели в інше господарство, ближче до території Польщі» [30,с.31].

Ідеологічні протистояння з метою залучення до своїх лав проводили і більшовики, проте різкі відмови завершувались арештами. Як згадує Євгенія Гимон: «Як прийшли совети 1939 року, то стали агітувати молодь, аби записувалися до комсомолу. Почали людей вивозити. Арештували українця Білінського за те, що куркуль. Більше його ніхто не бачив. У село не вернувся. Утім були й люди, які працювали з більшовиками»[30,с.63]. Тенденція вступу до Юнацтва ОУН продовжувалась весь час з діяльності повстанчої боротьби, авторка споминів наголошує на ній і говорить, що така система позначилась впливом на ній: «У листопаді 1943 року вступила до Юнацтва ОУН. Тоді багато студентів нашої гімназії так робили»[30, с.64].

Через поважне ставлення у сім'ї до повстанців, часто діти приставали до лав підпілля. Батьківське виховання овіяне ореолом справедливості та прагнення до свободи спонукало членів сім'ї боротись за батьківщину. Через таке виховання часто жіноцтво добровільно долучалось до участі в УПА: «У stodолі була криївка. Там друкували листівки для підпілля. Я носила їх добровільно у навколишні села: Лісневичі, Раковець, Хоросно. Пам'ятаю, я к на одній був зображений Сталін із руками по лікті в крові. Малювали карикатури й на Гітлера»[30, с.88].

Шукаючи прихистку від ворогів, які приходили на українські території, дівчата часто відходили до лав підпілля, навіть коли це здавалось неможливим. Перебуваючи на примусових роботах у Німеччині, Стефанія Задорожна, згадує про становище, в якому вона опинилась: «Мене хотіли вивезти до Німеччини. Крилась в лісах, у полі, у людей, яких не чіпали. Тоді забрали тата в заручники. Мусила замельдуватися в Городку. На місці нас попідголювали, покупали і розподіляли далі. Повезли у місто Ейслебен. Після приїзду я розплакалася. А дружина фермера почала гладити по голові. Казала, що кривди мені не заподіють. Добра була»[30,с.107]. Внаслідок такого ставлення до жінки, їй надали відпустку та відправили на деякий час. Так як повертатись дівчина боялась, знайомі з підпілля їй допомогли та записали до лав ОУН: «Як нині пам'ятаю той день, було 4 лютого. Дома мене не чекали. Дуже втішилися. Зробили бал, покликали гостей. Назад я вже не їхала. Сестра Марія була пов'язана з підпіллям. Допомогли»[30,с.108].

Ще з малого віку зацікавленість в діяльності повстанців призводила до того, що пізніше метою в житті ставало прийняття клятви зачитаної з «Декалогу» та вступ в УПА. Ганна Зелена наголошує на тому, що зацікавленість підвищилася з 1942 року після приходу німців та розгортання криївок поблизу їх селища: «Ми в лісі збудували землянку. Тато з мамою спали на ліжку, а ми з сестрою – на дерев'яному примості біля печі. Неподалік стояли бараки повстанців. Були їх там сотні. Я пасла худобу, і мені було цікаво, як там у них. Стала підкрадатися»[30,с.117]. Очевидно, спілкуючись в такому окрузі соціуму, дівчина через декілька років пристала до організації, спочатку того не розуміючи: «Ми з Надією стали частіше зустрічатися. Давала мені грипси носити, вплітала їх у мої руді коси» [30, с.117].

Під час гімназійних занять до хисту дівчат придивлялися. Часто тим, хто швидше опановував літературу, історію України, додавали до навчальних матеріалів реферати з національним підґрунтям, щоб залучити більше студентів. Така система працювала і тоді, коли відповідальні дівчата часто відвідували одне і те місце у магазинах або в бібліотеках. Зі спогадами жінки на

псевдо «Дарина» таким місцем в селі ставала хата шевця: «Ходила я часто до одного шевця. Познайомив мене зі своєю нареченою Стефою Чорнушкою. Вона працювала в бібліотеці Снятина. Дала мені писати реферат про Драгоманова і Донцова. Потім сказала гуртувати біля себе надійних дівчат і займатися самоосвітою. Давала читати різну літературу. На більшості книжок були позначки про різні сільськогосподарські культури. Кілька сторінок із теми, а решта – матеріали ОУН. Я читала ночами при нафтовій лампі, закриваючись газетою. Батьки все питали, чого не лягаю спати. Казала, що то обов'язкова гімназійна література»[30,с.132].

Гендерний аспект в дослідженні історіографічного корпусу ОУН та УПА позначився на виокремленні значенності ролі жіноцтва. Підпілля, яке формувалось спочатку за стереотипним пріоритетом набору чоловіків, пізніше почало приймати і жіноцтво. Роль жіноцтва в озброєних повстанчих гілках досить важлива. За численними спогадами, які здійснюються від першої особи жіночої статі, можна виокремити ряд однакових деталей, важливих для історіографічного дослідження.

Дискримінація за статевою ознакою в УПА проіснувала недовго. Проте були неоднорідні випадки заяв з приводу того, що окремі командири висловлювались з приводу небоєздатності жінок у бойових формаціях. Прагматичні умови безпеки у підпіллі впроваджувались посилено з 1944 року: «Заборонено держати при відділах УПА жінок під яким би це не було видом: розвідниці, санітарки і т.д. Непослушних командирів потягатиму під польовий суд без виїмків. Розвідниці належать теренам (повітовим оргмовам) і є зобов'язані контактуватися з перебуваючими на їх теренах відділами, а не тягатися за відділами, з ними не кватирувати і т.п» [29,с.137]. Певні моральні шаблі та стандарти через рік відійшли лише на окремі регіони. Численні здобутки жінок в плані розвідництва, передачі інформації, активної пропагандистської політики, утримання високого рівня побутовості в криївках та бункерах, лікування та діяльність УЧХР посилили їх залучення до важливих команд, наказівок від крайових провідників. Виконання найрізноманітніших

завдань, які були відмінними від чоловічих, не залишали жіноцтво в УПА на другорядних ролях. Надзвичайно велика кількість спогадів з окремими деталями, щодо зміни влади, боротьби та втеч від примусових робіт, активне вивчення національної мови, історії, розповіді про спецоперації з кожної галузі УПА, додача додаткової інформації про взаємовідносини між членами підпілля підкріплюють великий масив історіографії, присвяченій історії Організації українських націоналістів. Розмаїтий жіночий світ дозволяє осягнути жорстокі реалії війни. Чимало з оповідачок відбували покарання за свою діяльність за межами рідної домівки в страшних умовах. Всі з них пройшли через слідчі допити та тортури, проте більшість з них усвідомила себе заангажованою постаттю підпілля, яка виконує свій громадський обов'язок. Через встановлення меморіального закону, який стосується діячів УПА, більшість жінок, переживши суворий нагляд та період мовчання, долучаються та вважають собі на меті розповісти про друзів з якими вони товаришували в підпіллі та яких, ймовірно, втратили. Отже, гендерні інтереси розкрили нові ореоли дослідження позиції жінки в підпільній історії України. Функціональна роль жіночих спогадів та мемуарів полягає в розкритті історичної правди та реальності тогочасної доби.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку історіографії, важливе місце в методології досліджень національно-визвольних подій займає жіноча мемуаристика. З розгалуженою гілкою «мікроісторій», «історій побуту», появою гендерних студій виникає потреба в системі дослідження споминів та життєписів для класифікації окремих хронологічних подій. Історична думка наприкінці ХХ століття почала звертатись до проблематики жіночих мемуарів. Однією з особливостей таких мемуарів є те, що їх позицію можна розглядати з культурологічного ореолу та фактографічного. Завдяки деталізації уваги, щодо окремих ситуацій та надання власної оцінки вчинкам та діяльності підпільців, відкривається національно-визвольна боротьба з позиції духовного піднесення та цінного джерела інформації про минуле. Основними відмінностями від чоловічих мемуарів та водночас особливостями жіночих є: навантаження емоційної позиції, посилена увага до деталізації, суб'єктивізм на фоні колективної пам'яті, елементи ретроспекції з насиченням побутової мікроісторії.

Цілісний комплекс жіночих мемуарів доби Руху Опору ще не сформований, але меморіальні студії вже можуть вивести окремий ціннісно-історичний досвід очевидців. Відповідно, формування проходить над великою силою економних та політичних гілок впливу. Розгляд сюжету в мемуарах показує оцінку авторки з узгодженням національної думки та громадської, залежно від оточення в якому перебували підпільниці та зв'язкові. Розповіді про життя соратників, товаришок, селян роблять такі мемуари цінними для розвитку біографічних студій. Авторок спогадів вмотивовували різні позиції з приводу написання своїх споминів: прохання не забувати про таке суспільство, показати важливість визвольної боротьби в сучасному світі та описати «екзекуції війни» через які вони пройшли. Різні за соціальним станом, посадами, поглядами – їх спогади увіковічені в історичній пам'яті народу. За джерелознавчими аспектами, жіночі мемуари характеризуються за такими особливостями: 1)

багатошарова та складна корпусна основа історичного джерела (жінки різні за своєю професією, поглядами на тодішнє життя, зокрема на прихід німців та більшовиків на їх території, різні за віком та соціальними станами); 2) публіцистизм та використання деяких мемуарів з метою пропаганди національних ідей; 3) різноманітна вмотивованість до написання та публікації споминів, яка вказується у кожній авторки; 4) відкрита розповідь про своє побутове життя наряду з конкретною підпільною діяльністю, включаючи емоційний та духовний світ – описи заручин, кохання, побудова соціального інституту.

Жіночі мемуари та спомини про український національно-визвольний рух містять матеріали, які розповідають досліднику про основні проблеми підпілля. Там віднайшли своє відображення такі проблеми, як відношення підпільців до радянського режиму, німецького та польсько-українських взаємин. За регіональними особливостями території, де проходили ці рухи, простежується динаміка громадської позиції в ореолі ідеології та національних особливостей. Учасниці Руху Опору наводять статистику з приводу жертв серед підпільців, описують детально пропагандистську діяльність за кордоном та детально характеризують кожен з етапів становлення в ряди учасників та учасниць УПА. Велика кількість жіночих споминів дає можливість проаналізувати та дослідити окремий життєпис відомих керівників на Закерзонні, зокрема відомості про «Орлана», нерідко згадується в них Роман Шухевич. Спогади надають додаткового відтінку світогляду керівників повстання та суттєво доповнюють їх життєпис. Використання в гендерних студіях та джерелознавстві окремого багатошарового корпусу жіночих мемуарів відкриває можливість доповнити різношарову структуру історіографії, щодо дослідження історії Організації українських націоналістів. Взаємодія з просторовістю у споминах, доповнює мікроісторії побуту в умовах підпілля та взаємин з подоланням стереотипності дихотомного світу «чоловік-жінка-війна». Використання системних підходів до аналізу регіональних споминів, видань «Літописів УПА», мемуарів Марії Савчин, уривків з мемуаристичних спогадів Катерини Зарицької, дають змогу

вивчити та дослідити загальний соціальний стан суспільства, який входив до лав ОУН, простежити за основними звитяжними кроками до здобуття незалежності країни та зануритись у взаємодійну тенденцію між посадовими обов'язками жіноцтва у підпіллі та їх реалізованому відношенню до світу в якому вони опинились.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

Електронний архів українського визвольного руху.

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>.

1. АУСБУ - Спр.159 - 1. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

2. АЦДВР - Ф. 9. - Т. 47. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

3. АЦДВР - Ф. 11. - Т. 31. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

4. АЦДВР - Ф. 11. - Т. 29. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

5. АЦДВР - Ф. 11. - Т. 30. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

6. АЦДВР - Ф. 11. - Т. 32. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0
%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy

7. ГДА СБУ - Ф. 13. - Спр. 372. - Т. 48. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

8. ГДА СБУ - Ф. 13. - Спр. 376. - Т. 10. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

9. ГДА СБУ - Ф. 13. - Спр. 376. - Т. 18. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

10. ГДА СБУ - Ф. 13. - Спр. 376. - Т. 15. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

11. ГДА СБУ - Ф. 13. - Спр. 372. - Т. 11. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

12. ГДА СБУ - Ф. 13. - Спр. 372. - Т. 28. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

13. ГДА СБУ - Ф. 13. - Спр. 376. - Т. 64. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

14.ГДА СБУ- Ф. 13. - Спр. 376. - Т. 18. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

15.ГДА СБУ - Ф. 13. - Спр. 376. - Т. 88. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

16.ГДА СБУ - Ф. 13. - Спр. 372. - Т. 29. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

17.ГДА СБУ - Ф. 13. - Спр. 376. - Т. 43. Режим доступу:

<http://avr.org.ua/?sd=true&fd=true&so=%D0%94%D0%B0%D1%82%D0%B0%2C%20%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F&as=false&sp=true&vm=0&tb=arhivy>

Монографії та наукові статті:

- 18.**Андреева В, Ростовцев Е. Чечулин Николай Дмитриевич. *Биографика СПбГУ*. — Выпуск 3-4. —С. 17-19.
- 19.**Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» та «воєнні» ролі в боротьбі ОУН та УПА. Український визвольний рух. Збірник 9. - Львів: 2007. С. 138 – 147.
- 20.**Бестужев-Рюмин К. Русская история. СПб. Т. 1. 480, II с – перевидання., 2009. С. 311.
- 21.**Богдашина О. Джерелознавство історії України : теорія, методика, історія: навч.-метод. посіб.- Харків. : Тарбут Лаам, 2005. С. 192.
- 22.**Веріго І. Літературні мемуари 20–30-х рр. ХХ століття. Принципи художньої організації матеріалу: автореф. дис. ... канд.філол. наук. Дніпро, 2003. 16 с.

- 23.Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943 – 1945 рр.). *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки*. Міжвідомчий збірник наукових праць.- К: Ін-т історії України НАН України, 2003. Вип. 10. С 381-414.
- 24.Веденєєв Д. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940—1950-ті роки. Монографія. –К.:К.І.С, 2006. 568 с.
- 25.Веденєєв Д. Служба безпеки українських націоналістичних організацій 1920-1950 рр. Історіографічний нарис / Д. Веденєєв // Пам'ять століть. – 2003. – № 1. – С. 57-68.
- 26.Винницька І. Незвичайні долі звичайних жінок: усна історія двадцятого століття. *Видавництво Львівської політехніки. Бібліотека «України Модерної», серія «Щоденники, спогади, інтерв'ю», число 1*. Львів: 2013. 836 с.
- 27.Воронов В. Джерелознавство історії України: курс лекцій. *Вид. Дніпропетров. ун-ту - Дніпро.:* 2003. 336 с.
- 28.Гавришко М. Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940—1950-х роках. *Український визвольний рух*. 2015.№ 20.С. 199-213.
- 29.Гавришко М. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА у 1940-1950-х років. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства (українська). Київ. С. 123—141.
30. Гавришко М. Долаючи тишу. Жіночі історії війни (українська). : *Клуб сімейного дозвілля*. Харків: С. 238.
- 31.Гавришко М. Лицарка Бронзового хреста заслуги УПА: до 100річчя Юлії Ганущак. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*.- Дрогобич, 2015. Вип. 17–18. С. 308–315.

32. Головка М. Л. Суспільно – політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939-1945 рр.: Монографія – К.: Олан, 2004. – 704 с.
33. Голубцов В. К вопросу о научных принципах переиздания мемуарной литературы . *Источниковедение ист. советского о-ва . АН СССР, Ин-т истории* . М. : Наука, 1968. Вып. 2. С. 367–388.
34. Герасименко Н. Олександр Лазаревський: життя і творчість (1834—1902 рр.). К.: Інститут історії України НАН України, 2012. 179 с.
35. Дидик Г. Зв'язкова генерала: Галина Дидик «...На жаль, і я жива...»: спомини Галини Дидик – зв'язкової Романа Шухевича. Гадяч. «Гадяч». 2007. 261 с.
36. Дмитрієнко М. Джерела особового походження. Енцикл. історії України : в 5 т. К. : *Наук.думка*, 2003. Т. 2. С. 374.
37. Словських У. Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми. *Спец. істор. дисципліни : питання теорії та практики*. К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. № 13. С. 152–161.
38. Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941-1955 рр. Монографія. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 308 с.: іл.
39. Іванченко В. Квітка в червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Львів-Торонто: *Літопис УПА; Серія «Події та люди»*. Кн. 8. 2009. 128 с.
40. Іванченко В, Іщук О. Життя Галини Голояд – «Марта Гай». Львів-Торонто: *Літопис УПА; Серія «Події та люди»*. 2010. 128 с.
41. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944—1945 рр. К.: Інститут історії України НАН України. 1999. С. 77–78.
42. Киричук Ю. Історія УПА. Тернопіль : Ред.видав. відділ., 1991. – 240 с.
43. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст. Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2008. 272 с.

44. Кісь О: Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західно-українських землях у 1940—1950-х роках. *Народознавчі Зошити*. 2013. № 4. С. 591-599.
45. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012, № 2. С. 159-172
46. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940-50-х роках. *Схід / Захід. Історико-культурологічний збірник. Вип. 13-14. "Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи"*. Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2009. С. 101-125.
47. Кобченко К. Як медицина ставала "жіночою справою" (До 100-річчя початку вищої медичної освіти жінок в Україні). *Українознавство—2007: календар-щорічник*. К., 2006 – С. 135-139.
48. Коваль М. Рух опору . Енциклопедія історії України : у 10 т; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 404.
49. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941-1944 рр.)– Львів, 2006. – 512 с.
50. Кони А. Психология и свидетельские. Новые идеи в философии. М.:1913. Вып.9. С. 67–102.
51. Лебедь Микола. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії увизвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу – Дрогобич: "Відродження", 1993. – 208 с.
52. Любовець Н. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*, 2010. Вип. 7. С. 66-104.
53. Мамроцька О. Жінки України в роки Другої світової війни: історіографія: автореф. дис. ...канд.філол. наук. Переяслав-

Хмельницький держ. педагог. ун-т Переяслав-Хмельницький, 2010. 20 с.

- 54.**Маланчук-Рибак О. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ — першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: Монографія. — Чернівці: Книги — ХХІ, 2006. — 500 с.
- 55.**Мороз В. До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради .Український визвольний рух . Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Центр дослідження визвольного руху, 2007. Зб. № 10. До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С.213-222.
- 56.**Маланчук-Рибак О. Українські жіночі студії: історіографія та історіософія. — Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, 1999. — 54 с.
- 57.**Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Дрогобич: “Відродження”, 1993. – 208 с.
- 58.**Литвин В. Україна в Другій світовій війні (1939-1945)– К.: ЛіТерра, 2004. – 543 с.: іл.
- 59.**Онишко Л. «Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати...»: Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. Львів Торонто: *Літопис УПА. Серія «Бібліотека»*. Том 8. 2007.С. 213-342.
- 60.**Петренко О. Інструменталізація страху. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агенток у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля. Україна Модерна. 2011. № 18 (7). С. 141 – 167.
- 61.**Посівнич М, Брелюс В. Нарис життя Дарії Ребет – «Орлян». – Львів-Торонто: Літопис УПА. Серія «Події та люди».2013. 112 с.

62. Савчин М. Тисячами доріг. Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни. К.: Смолоскип., 2017. С. 539.
63. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали – К.: Дніпро, 1996. – 496 с
64. Старух Я. Перевидання уривків Літопису УПА. Документи і матеріали. Київ-Торонто. 2012. С. 1008.
65. Стяжкіна О. Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання. *Український історичний журнал*, 2015, № 2. С. 24-67.
66. Томчук Л. Архетипна основа української жіночої прози. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Філологічні науки*. Вип. 21. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 180–183.
67. Томчук Л. Специфіка епістолярного автодокументу. Вип. 29, ч. 2. К.: Твім Інтер, 2010. С. 320–328.
68. Фостій І. Північна Буковина і Хотинщина в роки Другої світової війни (1939—1945 рр.) автореф. дис... канд. іст. Наук. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2005. 20 с.
69. Чечулин Н. Мемуары, их значение и место в ряду исторических источников. СПб., 1891. 16 с.
70. Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії сучасності України. К.: 1998. 188 с.
71. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. Історія українського війська (1917–1995) - Львів: *Світ*, 1996. – С. 482–695.
72. Шевченко Н. Участь жінок в УПА / Н. Шевченко // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного ун-ту ім. І. Франка. Зб. наук. пр. – Вип. 1. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1997. – С. 125–127.
73. Шелюг М. Правди не сховаєш! Збірка документальних оповідань про діяльність ОУН-УПА – Житомир: КПЖФ, 1996. – 48 с.

- 74.** Юсип Д. Корона і вінок терновий. Жінки в історії України. Художньо-документальні студії . Івано-Франківськ: «Сіверсія» – «Галичина», 1998. 190 с.
- 75.** Blum I. Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej; walki z bandami UPA. Wojskowy Przegląd Historyczny. W., 1959. 48p.
- 76.** Szcześniak A. B., Szota W. Z. Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. W. : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1973. 72p
- 77.** Szota W. Narys rozwoju Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Wojskowy Przegląd Historyczny. W., 1963. 29p.